

ОМОН МУХТОР *

АЁЛЛАР МАМЛАКАТИ ВА САЛТАНАТИ

Романлар ва ҳикоялар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
КОНЦЕРНИНИНГ БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1997

АЁЛЛАР МАМЛАКАТИ ВА САЛТАНАТИ

Аср романи

— Нега мени бошимни қашляяпсан?!
— Узимни бошим дебман...

Эски латифа. Абдулла Қаҳҳордан.

I

ДАСТЛАБКИ УЧРАШУВ

I

— Эрни эр қиладиган ҳам хотин, қора ер қиладиган ҳам. Сен мени қора ер қилдинг...

Аслида, Хуррият ҳеч нарса қилгани йўқ!

Фақат: «Эртага яқшанба. Болалар билан уйда утирсангизми?! Ёки бундай бир кучага олиб чиқасизми?!» — деган мазмунда гудранди, холос... Болалардан бири (Ботир) — ун беш, иккинчиси (Нодира) — ун икки ешда. Узлари уйда ҳам утираверади, куча ҳам чанги-тиб юраверади! Лекин Хуррият (хонаси келганда) кунглидагини айтган-қуйган эди. Бунга жавобан, уйланиб қолиб, Олим: «Эртага ишим куп! Зарур ишим бор эди...» — деб тунгиллаганидан кейин, Хуррият фақат яна гудраниб: «Доим иш! Иш... Болалар узингизники! Мен орқамдан судраб келибманми?!» — деди.

Эр-хотин орасида ўтган бутун мужодала шу!

«Судраб келибманми?!» — деган гап Олимнинг жонига напштардек санчилди. Ана шунда...

хотинига айтмаса ҳамки, эски иборани

эслади:

— Эрни эр қиладиган ҳам...

* * *

Мана, энди
саҳари мардонда уйдан сирғалиб чиқиб,
туғри келган машинада боғ-ҳовли томон кетаётган
Олим, уша эр-хотин орасидаги мужодалани —
сенга таниш ашулани янгидан қуйиб эшитгандек, —

бандма-банд хаёлидан кечирмоқда эди.

Албатта, ота деган жонивор ақалли ойда-йилда болалардан (уларнинг ёши неччида эканлигидан қатъи назар) ҳол сўраб туриши керак! Олим эса сўнгги пайтларда, болалари борлигини эсидан ҳам чиқаргандек ҳолатда юрибди. Ҳуррият бу борада ҳақ! Агар Олим бу кун Зебони боғ-ҳовлига таклиф қилмаган — меҳмонга чақирмаганида, шубҳасиз! — болаларини куча айлантирар, уларнинг кўнглини олиш билан «шугулланар» эди! (У болаларини, айниқса қизчаси (Нодира)ни узи-ча яхши кўрар эди! Лекин сўнгги пайтларда ҳар хил ташвишлар билан уралашиб, узидан ўзи ортмай қўйганди. Бунинг устига, болага меҳрни гиргиттон бўлиш белгиламайди, деб тушунарди. Муҳими, болаларни тарбиялаш асосан хотиннинг иши, деб уйлашга мойил эди!) Хўп, бу майли...

«Судраб келибманми?!»

Ҳуррият нега бундай деди?!

Олимнинг ҳамон жони оғримокда эди.

Кейинги йил бирдан буй берган, ориқ-озгин Ботир, ёшига нисбатан жуссаси кичик, нозиккина Нодира қиефаси —

унинг кўзлари олдида қотиб қолган эди!

Умуман, хотини ёмон эмас. Кир ювади, овқат қилади, бозорга боради. Болаларни эплайди. (Кичик вазифа, сугурга идорасида хизматчи булса ҳамки! — бир ерда ишлаб — қандай улгураркин?!) Эрнинг эрлигини билади. Маҳал-бемаҳал иргишлаб, гирибонингдан тутиб, сочингни юлмайди... Аммо ёмон бир одати бор. Ҳар нарсага баҳслашади. Ўзини оқлаши шартдек, биров у билан ҳисоблашмаслигидан кўрқаятгандек, гудранади. Бир гапдан қолса-чи? Йўқ... Ана, энг яхши хотиннинг ҳам оғзидан баъзан бемаъни гап чиқар экан! «Судраб келибманми?!»

Бу ҳам майли...

Олим ажабланди.

У ҳозир, афтидан ўзи учун ҳеч қандай аҳамияти бўлмаган — бошқа бир муаммо устида —

(бунинг аввало тагига етмоқчидек!) —

ҳаммадан кўп

бош қотирмоқда эди. (Ҳалиги эски ибора!)

Нима учун: «Эрни эр қиладиган ҳам...»?!

Бу — кимдан, қачон чиққан?!

Бу — илк қарашда, — аёлларни сал камситиб-тергаб айтилганга ўхшайди-ку... уйлаб курсангиз...

Сени ё у ёқ (эр!), ё бу ёқ (қора ер!) қиладиган хотин бўлса! — демак, сенинг устингдан ҳукмрон, сенинг тақдирингни ҳал қиладиган — ХОТИН (АЁЛ) экан-да!

Тугри-да! Нега, масалан: «Аёлни аёл қиладиган ҳам эр, ҳардамхаёл қиладиган ҳам эр!» — дейилмаган?! Хотин борасида эса гапни миҳлаб қуйишган! Эркак (Одам Ато)нинг бир жуфт қовурғасидан яратилганига қарамай, Худонинг балоси экан — Аёл дегани!

Мана, шу паллада ҳам...

Олим кечқурун Хуррият билан яна қандай юзлашишини уйлаб, олдиндан паришонланиб-ташвишланыпти! —

Зебо-чи?! «Балки, келарман! Билмадим... Куп кутмант!» — деди. У келадими?! Келмаса-чи?! —

Олимнинг ҳаёт-мамоти бу АЁЛЛАРга боғлиқ бўлиб турибди!

2

Боғ-ҳовли шаҳардан унча узоқ эмас.

Бирон соат машинада, кейин ярим соатча пойи-пиёда юриш керак.

Олим катта йулдаги бекатлардан бирида машинадан тушиб, тик сўқмоқдан пастга энганича, энди боғ-ҳовлига қараб кетаётганида...

хамон унинг хаёли

уша эски ибора билан банд эди («Эрни эр қиладиган ҳам...»)

Бу дунёда инсон гоҳо —

уз-узингни англашга қурбинг етмайди!

Олимга шу аснода уз хаёлларими?! — нимадир озор бераётгандек эди. Шунинг баробарида, уни машқи паст эди, деб бўлмасди.

Аксинча, у ҳаётдан мамнун, кайфияти кутаринки эди!

Аллақачон кун ёйилган эди.

Атроф-борлиқ ойнадек ярқирайди.

Олим сўқмоқда тонгги шабнамдан почалари ҳул бўлиб бормоқда эди.

Айни баҳор билан ёз алмашинаётган пайт.

«Ажратмагин, баҳор, узингдан!»

«Қолдираман, — деди, — ёз билан!»

«Уптириб кет лола-юзингдан!»

*«Йуқ!» — деди-ю, кетди ноз билан.
Ташлаб кетди —
Мени бу боққа...*

У купдан буен бундай манзарани курмаган эди!
Хаммаеқ тиниқ кум-кук.

Гиёхлар, гулларга ҳали гард кунмаган.

Анча олисда — тоғлар. Барча йулар, сукмоқлар
уларга бориб туташгандек. Тоғларнинг усти оппоқ
қор, ёнбагирлар эса енгил ҳарир парда остида кукиш-
қизғиш товланади.

*Юр,
қуйинингни тулдирай —
Лола-қизгалдоқларга.
Тоғларга бок,
тоғларга...*

Қаршисида жонланган манзарадан —
унинг дам сайин юраги тошмоқда эди.
Дунёнинг ишлари қизиқ!
Олим тоғларга боқиб, ҳозир —
қачонлардир ўзи билан бир жойда (олдинма-ке-
йин) уқиган,
Алпомиш деган йигитни эслаган! —
хаёл уни олисларга олиб кетган эди...

«Барчиной туқсон қалмоқ полвонлари ўртасида та-
лош булди.

У Алпомишнинг Бойсундан келиб, шартларини ба-
жариб, уни озод этиб, олиб кетишини кутар эди...»

«Алпомиш ухлаб ётган ерида Барчинни туш кўрди.
Барчин бир коса шаробни қулига олиб, Алпомишни
кўргач, якка ўзи ичгани кўнгли бўлмай, Алпомишга
олинг-олинг қилиб, бир сўз айтиб турган экан:

*Олинг, алёр-алёр,
Келинг, алёр-алёр,
Булинг, алёр-алёр.*

*Коса ушлаб қулим толди,
Бийнинг қизи маҳтал булди,
Кўнглингиз кимлардан қолди,
Хон турам, сизга не булди?!»*

«Алпомиш устини ечиб, хайр, ундай бўлса, деб майдонга (рақибини) талаб қилаберди. Кукалдош алп туриб айтди: — Узбек! Сен бундай йўғонлик қилма, ғариб гуристон бўлиб улма, ҳали ҳам қўйгин, ёрингдан умид уз, йўлингдан қолма... Мен, шу алплар улса улсин, узбекнинг қизи бечатоқ бўлиб ёлғиз ўзимга қолсин, деб туриб эдим. Сени илгарида ҳам ҳисоб қилгон йўқ эдим! — деди.

Буни эшитиб, Алпомиш Кукалдошга қараб, бир сўз деб турган экан:

*Ҳар ким уз элига — бекми, тўрами?! —
Узи улмай, киши ёрин берами?!»*

* * *

Пастга энган Олим энди ут говлаб усган, ташландиқ сайҳонликни оралаб бормоқда эди.

Бу йўлнинг ҳар қаричи болалиқдан унга таниш, бу сўқмоқдан у минг марта юрган эди! Кўп утмай, икки томон экин майдонлари бошланади. Кейин, катта-кичик дарахтзорлар. Ниҳоят, сўқмоқ ойнаванд узун бино остонасига келиб тўшалади. Бинонинг бир чеккаси — Алоқа бўлими; қолган қисми — магазин. Бинони ёнлаб, эгри-бугри тош йўлга чиқасан. Йўлдан қайси томонга юрма, эски-янги қатор боғ-ҳовлиларга рўпара келаверасан...

Олимни безовта бир туйғу қамраган эди; —
бехосдан ҳаёли бўлинганича,
кетаётган йўлида тўхтади.

3

Шу кунгача эътибор бермаганми?! —
пайқамаган экан!

Йигирма-ўттиз қадам нарида, худди сўқмоқ билан
ёнма-ён

қайроқ-тош ётқизилган қандайдир йўл
ястанган эди...

Бу йўл олдиндан бормиди?!

Балки, бўлгандир!

Олим фақат эътибор бермагандир! (У ўз ҳаётида
кўп кузатган эди: киши гоҳо қисқа йўл қолиб, беҳа-
бар ҳолда айланиб юраверасан!)

Балки, бу йўлни янги очишгандир! Шу яқин кун-

ларда катта йулга бог-қовтилар олдидаги тош йулни улашга қарор қилингандир?! (Сен ҳамма нарсани билиб утирибсанми?!)

Хуп, қайроқ-тош ётқизилган бу йул — қаердан бошланиб, қаергача боради?!

Олим эринмай йул томон юрди. Кейин, — йулнинг этагидаги бир тепаликка кутарилиб, у ён-бу ён қаради.

Қайроқ-тош ётқизилган йулнинг боши ҳам, охири ҳам йуқ эди!

Тугрироғи, у — ҳалқа шаклида; доира қилиб, чи-зиб қуйилганга ухшар эди...

Олим аввалига, ажабланиб, бу китоблар, кинолардаги узга сайёраликлар кўниб-учадиган майдонни эслатар экан, — деб уйлади. Кейин, ҳалқа-йулни дунёдаги энг улкан тегирмон тоши, деб атади узича!

(У ёшлигидан кўп нарсаларни тегирмон тошига қиёслар эди. Шунга одатланган эди! Дунёни ҳам Олим, чарх эмас, тегирмон тоши, дер эди. Унинг кўнглига ёқадиган —

латифа бундай эди:

Бир одам ўглининг зеҳни пастлигидан дусларига шикоят қилибди. Дуслари болани бирон ерда ўқишни маслаҳат беришибди. Бола анча йил ўқиб қайтгач, ота узукни кафтига босиб:

— Қўлимдаги нима?! — деб сурабди.

Бола уйланиб:

— Тегирмон тоши! — деган экан.)

Олим юзлашган ҳалқа-йулнинг қоқ уртасидан жарлик кесиб утган;

жарлик устида куприк ҳам кузга ташланар эди...

Хотин-куприк деган жой булар эди! Юз ёшли кампирнинг белидек майишган куприкнинг икки томони — жар эди. Жар тубида уралиб-буралиб сув оқар; сув буйида мевали-мевасиз ҳар хил дарахтлар ўсган; бу ер ёзда соя-салқин, жуда фараҳли эди. Талабалик йиллари, Олим билан бирга ўқишган йигит-қизлар (булар орасида Алпомиш ҳам бормиди?!), купинча шу ерда дарс қилишар, имтиҳонларга тайёргарлик кўришар эди...

Хотин-куприк бошқа тарафда, узоқда! —

Лекин Олим дуч келган жой уша ерни эслатар! — эслатиш ҳам гапми?!— гуёки Хотин-куприкнинг узи

шу ёққа «кучириб» келтирилгандек эди! †
Олим ажиб ҳайрат туйиб, куприкка яқинлашди.
Яна у ён-бу ёнга қаради.

Шу сонияда...

кузи тушди...

Жарлик тубида, сув буйида —

сочлари елкаларида ёзилган, лекин елкалари
очиқми, нима бало?! — баданлари ҳам оз-моз кури-
ган —

бир тўп аёл

тизилиб утиришар эди!

Булар — кўринишидан қишлоқ аёллари эмасди!

Шаҳарлик, десанг, қуёш энди найза буйи кутарил-
ган эрталабки чоқда, бу ерда номаъқулнинг нонини
ейишяптими?! — ақл бовар қилмасди!

Олим куприк устида турганича, анграйиб қолган
эди.

Ногаҳон

аёллар уни сезишдимми?! —

бўйинларини буриб қарагандек, уз аро
нималардир деб,

қаҳ-қаҳ отиб кулгандек бўлишди.

Олим тез орқага қайтиб, —

уз йулидан кета бошлади...

* * *

Бундан анча йил муқаддам у

илк дафъа бу ҳолатга

дуч келган эди.

Пиллакашлик фабрикасига кириб, —

қайноқ сувга ботириб олган кўллари

куйган-қабарган —

кенг-мул хона тула АЁЛЛАРга

унинг кўзи тушган эди.

Болалиқдан:

Онамсан,

ёримсан,

синглимсан фақат,

Дунёда энг азиз дустим,

ягона! —

қабилидаги сўзлар

қулоғига ўрнашиб қолгани учундир,

уша кунга қадар
Олимнинг хаёлида —
Аёл, Хотин деганда —
шулар жонланишар;
Олим, АЁЛЛАР деганда ҳам —
шуларни эслар эди, холос.
АЁЛЛАР — БОШҚА, КАТТА бир ОЛАМ экан-ку!
Уша куни
уни негадир
хижолатми, ваҳмгами ухшаган —
ҳиссиёт чулғаган
эди!
Кейин:
бу ҳолат
бот-бот қайтарила бошлади.
У Зардушлик артелида ҳам
қулларини «чумчуқ чуқиган»
АЁЛЛАРни учратди.
(Булар ҳам кенг-мул хоналарни эгаллашган эди!)
Шундай ҳолат —
бир гал ҳаммомда юз берди.
Эркаклар ювинадиган хона белида эшик бор;
кимдир аҳмоқликми, жинниликми қилиб
тепган эди, —
шарақлаб очилиб кетди;
қушни хонада шир яланғоч АЁЛЛАР! —
қий-чув,
биров саросималаниб, узини ҳар енга отган,
биров қуллари билан у ёқ-бу ёғини беркитган...
Янаги гал (аскарликда юрган пайти)
Олим —
қамоқхонада
Аёлларни курди.
Сим-тур ичидаги АЁЛЛАР қаршисида
уша-ваҳмми, хижолатгами ухшаган ҳиссиёт, уни
айниқса,
уртаб юборгандек
булди!

4

Орқага, уз йулига қайтган Олимни
ҳозир яна уша ҳиссиёт қамради.
Шу билан бирга, назарида,
жар тубида тизилиб утирган Аёллар унга таниш,

буларни у қаердадир, олдин ҳам учратгандек эди!
Олим тезроқ боғ-ҳовлига етиб олиш — Зебо билан
куришишни
уйлаётган эди.

Шундай қилишни истаётган ҳам эди!

Лекин узининг қайроқ-тош ётқизилган йулни нега
ит қувлагандек дарҳол тарк этганига тушунмаётган
эди!

Буни уйлаб, иккиланаётгани унинг дадил илдам
босишига халал бермоқда эди!

Ахийри, у яна тухтади, —
ҳалқа-йўлга қараб кетди.

Йулнинг қоқ уртасидан кесиб утган жарлик усти-
даги куприкка яқинлашиб, пастга энгашиди.

Аёллар бояги намойишда, сув буйида утиришар
эди!

Бу сафар улар Олимга дарҳол аҳамият беришди.

Аёллардан бири қўлини силкиб, қандайдир имо-
ишора қилди. Бошқаси нимадир деб, бақирди.

Орада масофа узоқ эди.

Шу бойсдан, Олим зеҳнини жамлаб жарликка ти-
килди ва... куприктан ағанаб кетишига оз қолди.

У ҳамма нарсани кутганда ҳам, буни кутмаган эди!

Бақирган Аёл — Ҳурриятни,
имо-ишора қилган Аёл эса — Зебони эслатмоқда
эди!

(Ҳуррият, хужайин, тинчликми, деб сұраётган, —

Зебо эса, кутинг, сал туриб бораман, деб махфий
билдираётгандек эди! Ҳарҳолда, Олимга шундай бу-
либ туюлди).

Олим Ҳурриятнинг қачон, қандай қилиб уйдан бу
ёққа келиб қолганига таажжубланди. Зебо-чи?! Зебо-
нинг ҳам бу ерларда уймалашиб юрганига ишонииш
қийин эди.

Умуман, улар нега бу ерда утиришибди?!

Олим паришонланиб, яна пастга разм солди.

Энди Аёллар, саф чеккан — итоатдаги аскарлар
сингари юзларини бир томонга — куприк томонга
буришган, нафас ютишган эди. Улар Олимни куза-
тишмоқда, лекин биронтаси киприк ҳам қоқаётгани
йўқ.

Аёлларни бирма-бир кўздан кечиришга уриниб,
турли қиёфалар ичида, Олим ҳозир (Ҳуррият ва Зебо-
дан ташқари!) ниҳоятда ГУЗАЛ БИР ЧЕҲРАНИ ажрат-
ди... Бу ким эди?! Олим яхши илғаб эслаёлмади! Ке-

йин, унутди... Унинг хаёлини Хуррият билан Зебо эгаллашган эди!

У югуриб-сакраганча жарликка тушиб, бу ерда булаётган воқеани билиб олишга

тайёр эди-ку...

ҳалити ваҳмми-хижолат...

қолаверса, сув буйида утирган Аёллар ёнига

ҳар қандай шароитда ҳам йигит киши

қайси йусинда борасан-у,

улар билан қайси тилда гаплаласан?!
Олим яна орқага қайтиб, —

уз йулидан кета бошлади...

5

Аслида у ўзи кузлаган манзилга чалғимай боравериши керак эди!

Ҳалқа-йул (тегирмон тоши) ҳам, жарлик ҳам унинг режасига кирмасди!

Бироқ энди...

Олим осойишталигини йўқотган эди.

Бу гал у ҳаяжонланиб-ҳовлиқиб,

катта-катта қадам ташламоқда эди.

Жар тубидаги Аёллар орасида унга учраган — чиндан Хуррият ва Зебоми?! Ёки, кимдир буларни эслатди, холосми?!

Уни кузлари алдашдими?! Узи адашдими?! —

биринчи навбатда, буни аниқлагиси келмоқда эди!

Олим сўқмоқнинг охирига етиб, Алоқа булимидан шаҳарга, Хурриятгами, Зебогами (балки, уларнинг иккаласига ҳам!) қўнғироқ қилмоқчи эди. Шундан кейин, руй бераётган воқеанинг ҳарқалай мағзини чақса булади! Бемалол боғ-ҳовлига бораверса булади!

У ҳаш-паш демай, ут говлаб усган, ташландиқ сайхонликни орқада қолдирди.

Икки томон экин майдонлари бошланди.

Яна жилла фурсат утгач, —

дарахтзорлар ҳам бағрини очди.

Анча ичкарида, дарахтлар панасида кемани эслатган эски бир бино бор; сўқмоқдан гира-шира куринар эди. Бу бинога Олим ҳеч қачон қизиқиб, яқин йуламаган эди! Ҳозир эса бир дам уйланиб туриб, шу томон бурилди.

Бино атрофига узун панжара тортилган эди. Темир дарвоза ёнига кичик бир уйча ҳам қурилган.

Олим дарвозага яқинлашганида, —
уйчадан милтиқ кутарган киши чиқди.

— Хув! Тухта... Бу ерда турма!

Олим қаршисидаги кишини таниди. Тожи ака деган одам! Шаҳарда, куча-кўйда баъзан кўриб юрар эди.

— Салом алайкўм, Тожи ака! — деди юмшоқлик билан.

Лабини қимтиб, алик урнида:

— Мумкин эмас! — деди милтиқли киши.

— Нега?!

— Гапни купайтирма, бола! Узим... эзилиб утирибман.

— Мен кўнгироқ қилмоқчи эдим! Алоқа бўлими бугун ишлайдими, йўқми?! Зарур ишим бор эди... Сизда телефон бордир, ахир?!

— Бор! Бизда ҳамма нарса бор... Лекин мумкин эмас!

— Бу бирон идорами?! Қанақа идора?! Мен тушунмаяпман...

— Тушуниш шарт эмас! Инсон дунёнинг бутун баланди-пастини тушунса... Мумкин эмас! — деди Тожи ака.

Олим бинодан ноилож узоқлашди.

Аммо уз йулидан кетавермади.

Нарироққа бориб, айланиб, —
бинонинг орқа тарафига утди.

Кун — якшанба. Бинода одам бўлмаслиги керак! Мабодо орқа томонда ҳам эшик булса, Олим панжарадан сакраб утиб, бирон хонага кириб, бемалол кўнгироқ қилавермоқчи эди! Уйчада, темир дарвозани қуриқлаб утирган Тожи ака буни сезмай қолаверади!

Олим уз ишининг қалтис, бемаъни эканлигини билар эди. Бироқ шунга шаҳд этган эди!

У панжарага яқинлашиб, тухтади.

Орқа томонда эшик йўқ эди.

Бунинг устига, ҳовлида беш-олтита хачирдек ит ириллаб, бир-бирини қувлашиб юришар эди.

Олим кемани эслатган эски бинонинг каюта ойналаридек қатор деразаларига — азбаройи бу ёққа бекорга келганидан эзилиб, — узича лоқайд бир қур кўз ташлади.

Кейин, ҳайрон қолди...

Деразалардан ҳар бири олдида бир АЁЛ ташқарига тикилиб турар эди!

Бу бинони эгаллаганлар — Аёллар эканлиги, —
 Ичкарида Аёллар борлигини
 Олим хаёлига ҳам келтирмаган эди!
 Ҳозир бу ерда ортиқча уралашмай, Алоқа булимми-
 га қараб кетавермоқчи эди-ку,
 бунинг урнида
 панжарага беихтиёр суялиб қолган,
 Тожи ака тугрисида
 чуқур хаёлга толган эди...

Тожи аканинг Мойра (асли Моҳирадир?!) деган қизи бор эди. (Дунёда фарзанди, айниқса қизига меҳрибон бўлмаган ота борми?! Олим қизчасини бекордан «Нодираи даврон!» деб эркаламас!)

Қисқаси...

боя кучага милтиқ кутариб чиққан бу одам —
 бир пайтлар тенги йуқ, машҳур созанда эди!
 Дутор чертишда унинг олдига тушадиган зот топилмас эди!

У дуторни сайратиб қолмай,
 тилга киритар — суйлатар эди!
 Шаҳарда деярли барча созандалар уни Уста дейишар,
 казо-казолар кўпинча ўз давраларига чақириб, бундан фахрланишар эди!

Шундай юриб,
 бир куни Тожи аканинг қизи билан ораси бузилади.

У, Мойра эгри оёқ босяпти, деб
 ундан-бундан эшитиб қолади.

(Аслида, бу гараз, ҳасаддан бошқа нарса эмасди! Биров созингни угирлайди, биров овозингни! Худо асрасин... Мойранинг гуноҳи йуқ экан! Уни бир йигит ёқтириб юрар экан, холос! Аммо бу кейинчалик билинади. Ушанда эса... миш-миш, маломат ёмон!)

Тожи ака, уйга кириб келган қизига, жаҳл устида — қўлидаги қовун кесиб утирган пичоқни отиб юборади.

(У ҳақда баъзан, пичоқ қўлидан «учиб» кетибди, дейишади!)

Қиз жароҳатланибми, жароҳатсизми, шу ондаёқ
жон таслим қилади...

Тожи ака қамалиши аниқ эди! Казо-казолар арала-
шиб («Тасодиф улим» деган хулоса ясаб!) —
уни сақлаб қолишади.

У энди ҳар ерда дутор чертмайди. Лекин уша казо-
казоларнинг ҳамон —
хизмат руйхатларида туради...

Қандай булмасин, Тожи ака
уз қизига қўл кутарган,
қизини (сезибми-сезмайми!) улдириб қўйган эди...

Олим Мойра туғрисида одамлардан эшитган, бил-
ган;

узи кўрмаган қизнинг ранги учган юзи, бақрайган
кузлари

қандайдир хотирасида қотиб қолган эди!

Олим бу воқеани эслаб, азобланар эди.

Ана, панжарага суялиб, шу паллада ҳам

бундан азоб туймоқда эди!

Олим бу воқеани эслаб,

Аёллар эгаллаган бинони —

Тожи аканинг қуриқлаётганига

ажабланмоқда эди!

Олим тушунмайётган эди:

Тожи аканинг (ушанда) уз қизига қўл кутаргани-
га —

АСОСИЙ сабаб нима?!

«Аёлнинг беҳад эркинлиги қўрқинчлидир!»

Балки, шундайдир...

Балки, номус?!

Отелло (бир қария айтмоқчи, Отовулло булса ке-
рак!):

*Мен бунчалик оғир ишларни
номус учун қилдим, аммо
аламдан эмас! —*

деган экан.

Турсуной,

Нурхон,

Гулсара,
яна қанча

*Қузголган
Нурли
Гулларни —*

хазон этганлар бари
«олижаноб мавр (ҳабаш!)» сингари
номусли кишилармиди?! Номуссизлар йўқмиди?!
(«Отелло» бу мақсадда ёзилмаган, албатта! Шарқ
руҳидаги одамнинг Ғарб руҳидаги олам уйинларини
қабул қила олмагани...)

Балки, фақат жаҳл?! Жаҳолат!
(Жоҳилия даври... Араблар аксар туғилган қиз фар-
зандларини тириклай кўмишар экан!)

Олим тушунмаётган эди:
Тожи ака — ким?! —
қотилми?! Санъаткорми?!
Қулида:
пичоқми?! Дуторми?!
Дуторми?! Милтиқми?!

Эй...

булар шундай бир тоифа! —
замонлар буйи яшаб келган!
Эзгу ҳам сўзлайди, қабиҳлик ҳам қилади.
Бошингизни ҳам силайди, калтак ҳам кутаради.
Дутор ҳам чертади, одам ҳам ўлдираверади.
Айниқса, ноғорага, карнайга уч! —
гумбур-гумбур, гумбур-гумбур...
ғат-ғат... ғат...

Олимга Тожи ака шу аснода Сталинни эслатган
эди.

Сталин хотини (Алилуева)ни уз жонига қасд қи-
лиш ҳолатига олиб борганини —

Олим китобларда ўқиган эди.

Кейин, доҳий яқин биродарлари хотинларини қа-
матдиргани...

минглаб аёлларни отдиргани...

минглаб севишганлар ёстигини қуритгани...

минглаб, миллёнлаб бева-бечорани қон қақшатга-
ни...

Бирон пайт пинак бузмаган!
Лекин у «Сулико» деган гуржи қушигини яхши
курар экан!
Бу қушиқни баъзан кузларига ёш олиб тинглар,
баъзан узи ҳам йиглаб —
куйлар экан:

*Мен ёримнинг қабрин изладим,
Бирон ердан топмадим, аммо.
Саргардонлик булди қисматим, —
Қаердасан, айтгил, Сулико?!*

*Булбул сайраб боғ аро алҳол,
Ногоҳ тутди оламни садо.
Мен айладим булбулга савол:
Қаердасан, айтгил, Сулико?!*

Бу одамлар — ким? —
қотилми? Бағри ярадорми?!
Қулида:
пичоқми?» Дуторми?!
Дуторми?! Милтиқми?!

Инсон шу қадар мураккаб яратилган эканми?!

7

Вақтида қамалмай,
бир умрлик жазо буйнида қолган
Тожи аканинг фожиаси
узига етиб-ортиб етган бўлса керак!

Шу боисдан ҳам,
Аёллар эгаллаган бинони —
унинг қуриқлаётгани
ажабланарли эди...

Олим шуларни уйлаштиб,
бехосдан сергакланди.
Гавдасини панжарадан узди...

Деразалардан ҳар бири олдида
Бир аёл ташқарига тикилиб,
ҳамон қимир этмай турар эди!
Буниси майли...

Олим эсанкираб, ёқа ушлади.
Деразалар олдида турганлар —

бу (сочи турмакланган, сипо кийинган)лар —
Уша!—

бундан озгина фурсат бурун —
елкалари очик ҳолда,
жар тубида унга куринган
Аёлларнинг узгинаси эди!

Ана, Хуррият....
нимадир деб, бақиряпти. (Фақат, овози эшитил-
маяпти!)

Ана, Зебо...

махфий аллабир имо-ишоралар қиляпти.

Ана, ниҳоятда ГУЗАЛ БИР ЧЕҲРА (ҳам).

Юзи сут билан чайгандек. Ажратмай буладими?!

Олим олдингидан ҳам кўп ҳайратга тушган эди.
Ҳалқа-йўлни кесиб ўтган жарлик тубидан —
булар қачон, қандай қилиб бу ёққа келиб қолишди?!

(Ҳаётда гаройибот кам эмас! Инсон ақлингга сиг-
маган ҳар нарсани инкор этолмайсан! «Муъжизасиз
муъжизалар» дегандек...)

Олим эслади...

...Бола тўрт-беш ёшларда эди.

Узун, ўткир пичоқлардан тикланган нарвон олдига
келиб, яланг оёқ босганча, юқорига кутарила бошла-
ди! Оёқ остига бир этак шиша синиқлари тукиб
қўйилган эди. Бола юқорига кутарилгач, яна ушандай
яланг оёқ шиша синиқлари устига сакради...

Кейин, қора соқолли бир киши беш-олтита пи-
чоқни даста қилиб, оғзига тикқан куйи нақ бандигача
«ютди». Томоғидан бемалол «ўтган» пичоқларни қай-
тиб тортиб олиб, бу ишни ҳамма эплайдигандек, ку-
лимсиради...

Ҳабашистонда шундай қабила учрайди. Одамлар
чўғ устида юриб, олов ичидан куймай утиб кетавери-
шади...

Ҳиндистонда эса жоду кишилари орасида:

«бундайлари ҳам борки, бир марта кўз қирини
ташлаб, учраган одамни йиқита оладилар. Яна айтиш-
ларича, улар нигоҳи тегиб — улган кишиларнинг кук-
рак қафаси ёриб курилса, юраги уз ўрнидан «кўчган»
— йуқолган булармиш...»

«улардан бири чордона куриб утириб олди-да, но-
гоҳ ердан узилиб, тепага кутарила бошлади. У оёгини
йиққан ҳолда, бирон тиргаксиз — ҳавода муаллақ ту-

рар эди!» (Буни энди Ибн Баттута уз «Саёҳатнома»сида ёзган).

Олим Аёлларни «таниб», аввалига

қаттиқ ҳайратланди, холос.

безовталиқ сезмади!

У, кўз бойлаш, фусун, жоду айниқса, Аёлларга хос, улар озми, кўпми бу ҳунарни билишади, деб ҳам уйлади.

Аммо кейин...

хаёли қочди.

Унинг дуч келгани — шунчаки гаройиботга ўхшамас эди!

Бу АЁЛЛАР (Хуррият ҳам, Зебо ҳам) барчаси —

нега жар тубида ўтиришган эди-ю,

энди бу ерда туришибди?!

(Дейлик, Хуррият ёки Зебо — минг жоду, фусун қилмасин! — шаҳардан қандай «учиб» келиб, жар тубида ҳам, манави юксак деразалардан бири олдида ҳам пайдо бўла олади?! Уларга бунинг нима зарурати бор?!)

Панжара ёнида қотиб қолиб,

деразаларга тикилганича, —

Олимни ниҳоят, қурқув босиб, энди

эсхонаси чиқа бошлаган эди.

Бу (Аёл)лар ОДАМ наслидан эмас,

ПАРИМИ, АЛВАСТИМИ бўлишса-чи?!

Олим бинони тарк этиб, —

яна сўқмоққа томон ошиқди...

8

У эски бинодан — қочгандек узоқлашмоқда эди.

ОДАМ боласи эди! —

бирон қор-қол рўй беришини истамасди.

(Сўқмоққа етиб олгач, йўлдан ортиқ чалғимаслик, —

Алоқа бўлимига ҳам кириб юрмасликка қарор қилди.)

Олим, Аёллар уч гуруҳга ажралишади, деб эшитган эди:

1. Оддий аёллар

2. Парилар

3. Алвастилар

Шу сонияда, булар — Парими, Алвастими?! — нега менга куринди экан, деб уйлаб, фаромушланди.

Кейин, яна уйлади:

бугун нималар буляпти узи?!

Сунгги пайтлар Хуррият, Зебо — (умуман) АЁЛЛАР туғрисида ҳадеб ҳаслга берилиб, — ақлдан озмадиммикан?!

*(Зеҳи ҳуснинг зуҳури-дин
тушиб ҳар кимга бир савдо...)*

Олим яна уйлади:

Парилардан-ку, зиён кам, дейишади. Алвастилар ёмон! Хонумонинг куяди!

У, Парилар, Алвастилар, Жинлар, Девлар, биз яшаган ОЛАМдан бошқа ОЛАМЛАР борлигига эса шубҳаланмас эди! Болалиқдан қаттиқ ишонарди!

(Баъзан унга ҳар қандай Аёлнинг узи — бошқа ОЛАМга мансуб бўлиб ҳам туюлар эди! Ҳозир курганлари бунга далолатдек эди.)

*Сени топмоқ баче мушкулдур-у,
Топмаслиғ осонким, —
Эрур пайдолигинг пинҳон,
вале, пинҳонлигинг пайдо...*

Олим куча деворларида, дуконлар пештоқида, китоблар, киноларда гоҳо кукраги очик, оёқларини кертган хонимлар сурати, қиёфасини курар эди. Базмгоҳларда минг йусин буралиб-товланган шундай хонимлар, гоҳо унинг тушларига ҳам кирар эди! У — қишлоқи эди. Шаҳар ҳаёти узи шумикан? Тараққиёт шумикан? Балки, мен ҳаётнинг равишини тушунмаётгандирман? — деб уйлар эди. Лекин бир нарса аён эди. Ярим яланғоч хонимларни Олим, Оддий Аёллар сирасига қушмасди. Булар Парилар ёки Алвастилар (кўпроқ Алвастилар) бўлишса керак, деб билар эди. Аёлларни севган-қадрлаганига қарамай, булардан кунглида бир оз ҳазарми, ҳайиқиш сезар эди...

У суқмоқда ҳамон безовталаниб бормоқда эди.

Бундай ажабтовур ҳолатга — унинг биринчи марта дуч келиши эмасди...

Олим ҳали ёш эди! Бедард эди! Лекин кутилмаганда:

(бутун тирик мавжудот — бир томонда,
у — бошқа томонда)

сўлган япроқдек уз дарахтидан узила бошлаган;
шамолда учиб кета бошлаган эди!

Ушанда жисми билан руҳи бир-биридан ажралиб;
икки жой — икки ОЛАМда мавжуд; —
узоқ уйқуга чўмган эди!

Шунинг баробарида, у —
НИМАЛАРНИДИР
илғаётган ҳам эди.

Эмишки...

ранги бўздек оқарган УНИНГ асабий БИР НУС-
ХАСИ

эшик-деразаси йўқ хонами, қутидек жойда —
бир чеккада «сояи девор» бўлиб турибди.

Ташқаридан — қаердандир ҳайбатли машина шов-
кинига ўхшаш товушлар эшитилмоқда.

Хонами-қути Еру Осмон орасида муаллақ; шу би-
лан бирга, чайқалиб, қаёққадир суриниб бораётган-
дек.

Эшитилаётган шовқинни босиб,
қандайдир ЭРКАК ва АЁЛ узаро узоқ-юлуқ сузла-
шишмоқда.

Афтидан, бегона тил. Ажнабийлар тили...
тушуниб бўлмайди!

Олим баданига ут кетиб, ёниб-қуяпти.

У узининг ожиз-нотавон, қафасга солинган қуш-
дек эканлигини ҳис этмоқда, —

ота-боболардан келган дин, иймон-эътиқод тўғри-

сида негандир ҳар қачонгидан кўпроқ уйламоқда —
(Уша кунга қадар у ДАХРИЙ қабилида эди!)

уз-узидан эзилмоқда эди.

Ахийри, АЁЛ шарақлаб кулгандек,
янғроқ овозда нимадир (бир сўз) дегандек бўлди.

Олим — мана, шу нидодан «уйғонди».

Касалхонада эканлигини сизди!

Боши устида ҳақимларни кўрди!

«Уйғонгани» заҳоти,

шу УЙҒОНИШ ҳаққи,

шукрона келтириб:

— Оллоҳ Оллоҳ! Оллоҳ... — деб беҳол пичирлади.

*(Илоҳо! Подшоҳо! Кирдигоро! —
Сенга очуқ — ниҳон-у, ошкор-о...)*

Сўқмоқда кетаётиб,
Олим шуларни хаёлидан кечирди.
ОДАМ боласи узига бино қуйиб, —
дунёга ҳеч қачон устун булолмайди.
Зероки, бир заррадек яшаб,
ҲЕЧ ҚАЧОН —
ЧЕГАРАдан нари томонни
биллолмайди...

9

Олим аввалдан қарор қилганидек, —
йўлда Алоқа булимига кирмади.
(Энди кимга сим қоқиб, нимани суриштирасан?!
Бекорга чулдираш шарт эканми?!)
Лекин
сўқмоқ сунгидаги ойнаванд бинонинг катта қис-
мини эгаллаган магазинга кириб, гушт, ёғ, нон, ши-
ринлик харид қилди. Кейин, —
бино ёнламасидаги эгри-бутри тош йўлдан
туғри боғ-ҳовлига қараб юрди ва...
ниҳоят, боғ-ҳовлига етиб келди.

У меҳмон кутишга ҳарҳолда оз-моз тайёргарлик
қуришга чоғланиб, уйни наридан-бери йиғиштирган
булди. Дуппидек қозон остига ут ёқди.

Бу ишлар
Олимни чалгитиб, —
йўлда курган-кечирган маш-машалар аста-секин
унинг хаёлидан кутарила бошлади.
Бутун хаёлини —
Зебо банд эта бошлади.

* * *

Бундан икки йил бурун...
Олим бир куни ишхонада эди, —
Кутилмаганда телефон жиринглади.
(Эрталабдан буён «жимжит» эди,
демак, «тилга» кирибди!)
У дастакни кутарди.
...Эргаш деган оғайниси экан!
Исмоил деган бошқа бир оғайниси унга интиқ, —

уларникига тез етиб боришини
сўраётган экан!

Олим билан

аввалдан Эргашга нисбатан Исмоил —
купроқ дийдорлашарди.

Бу — бетоқатми, куюнчакми? — шунақа йигит.
Маҳал-бемахал кунгироқ қилиб, узи ҳам бостириб кел-
лаверар эди. Муҳими, Исмоил бировни биров орқали
чақиртириб, кутяпман, «учиб» келсин, дейдиган тои-
фадан эмасди!

Шу боисдан, Олим

ажабланиб қолмай, безовталанди.

Стол устида сочилиб ётган қоғозларни апил-тапил
саранжомлаб, эшикни беркитди.

Кучада шошганча кетаётиб, —

яхши-ёмон куп нарсани уйлади.

Лекин бунақа пайтда биронта тахмин

тугри чиқмайди!

Уша куни ҳам шундай булди.

Дарвоза олдида Эргаш ер чизиб турар эди.

— Эргаш... Узингми?!

— Узим! Биринчи нусха! — деди одати буйича
Эргаш. Кейин, қушиб қуйди. — Иш чаток. Исмоил
улим тушагида ётибди! Духтирлар фотиҳа уқишди.

— Қуй, ҳазиллашма.

— Йук, рост. Юр! Сенга икки оғиз васияти борга
ухшайди...

Ҳовлида одам гужгон уйнарди.

Олим билмас эди, Исмоилнинг уруғ-аймоғи, ёр-
дўсти ярим шаҳар экан! Булар орасида унинг шахсан
узига васияти борлигини уйлаб, таъсирланди.

Эргашнинг изидан айвонга кутарилиб, —

ланг очиқ эшикдан ичкарига кирди.

Офтоб нурига чумган хонада —

Исмоил тўрда, баланд тахта-тушакда

япроқдек саргайиб-сўлиб ётар эди.

Унинг ёнида бир неча аёллар — ойиси, хотини,
икки қизи, яна кимлардир — куйманиб, уймалаши-
шар эди. Йигитлар кўрингани заҳоти, —

улар гуж бўлиб тисарилганча,

хонадан сирғалишди.

Олим Исмоилга яқинлашиб, чўк тушди. Оғайниси
қўлини қўллари орасига олди:

— Исмоил...

Исмоил бир чеккада қотиб-гангиб турган —

Эргашга қаради:

— Хафа бўлма... Сен ҳам чиқ!

Эргаш баттар саросималанди. Кейин, у ҳам — секин ташқарига жилди.

— Исмоил! — деб қайтиб муурожаат қилди Олим.— Бу ишни йиғиштир! Сенга ярашмайди. Ҳали оддек бўлиб кетасан! Иккимиз бирга...

— Аравани қуруқ олиб қочиб... Нима кераги бор?!— уни тухтатди Исмоил. — Мен уламан. Аниқ! Нозик бир масала...

— Йўқ! Сен... сен...

— Мени чарчатма! Вақт зиқ. Эшит... Зебони биласан! Хотинимни айтяпман... Сени жуда ҳурмат қилади! Бир-икки марта гаплашиб турганларингни кўрганман...

— Ундай эмас... Ундай эмас! — деди Олим бўғилиб.

— Эшит... Зебо яхши аёл! Ақлли... Лекин дунёда аёл зотики бор, бир қамчи ҳалиги томон... Худонинг узи шундай яратган! Зебо мустасно бўлолмайди. Қавмидан ажралолмайди...

— Ундай эмас... Ундай эмас! — бу гал утирган урнида сапчиди Олим.

— Мен ишонганман. Ишонаман... Лекин у ёш. Чиройли. Карсиллаб турибди. Бироз шўх. Нотинч... Мен қўрқаман! Кетганимдан кейин, бировлар уни топтайди. Айниқса, қизчаларга қийин! Булар ҳам андаза олиши мумкин.

— Ундай эмас... Ундай эмас! — деди Олим энди беихтиёр бушашиб.

— Эшит... Мен Зебони сенга топширдим. Сени Худога! Истасанг, дуслаш! Истасанг, бирон мулла топиб, никоҳингга ол! Лекин уни асра... Бу гапни ҳеч ким билмаслиги керак. Иккимиз уртамизда! Сенга ва-сиятим шу...

* * *

Уша куни

Олим —

бу хонадондан қаёққа қочиб,
бошини қайси деворга уришини
билмай қолган эди!

(Оғайниларинг борлиги яхши-ку, миянгни ачитишгани ёмон-да!)

Йуқ, орадан кунлар утиб,
у бора-бора осойишталана бошлади.

Аввало,

қанчалик антиқа туюлмасин,

БУНГА ухшаш ҳодисалар

эскидан учрайди!

Ҳатто, машҳур, буюк инсонлар ҳаётида ҳам...

Кейин,

бу ишга бошинг билан шунгимаслик керак!

Бировнинг бевасини ҳимоянга олиш, энди бизга қарайсиз, деб эгалик қилиш — айтишга осон. Ҳаёттиб, ҳозир ҳаёт мураккаб эканлигини уйлабдимиз, Исмоил?! Одам куз юмаёттиб, баъзан ҳар нарсани гапираверади...

Олим фақат,

гоҳ дарс берган мактабига бориб, гоҳ куча-куйда учратиб, Зебодан ҳол сураб юрди. Исмоил минг илтижо қилганда ҳам, Зебони кузи остида тутиб, кузатишдан булак —

унинг нияти йуқ эди!

Аммо бу...

узоққа бормади!

Улар шунчаки куришиб юриб,

кундан-кунга...

Зебо унга қаттиқ урганганми?!—

у ҳам Зебони севиб қолганми?!—

Худойим! Бундай бўлмагани дуруст эди! —МУНОСАБАТ жиддийлаша бошлади.

Олимнинг энди шўрига шўрва тукилмоқда эди!

Уни гулдек хотини Ҳуррият, икки қоракуз фарзанди (Ботир ва Нодира) уйда пойлаб утиришмаса эди!— у албатта, Зебога шартта уйланиб қўяқоларди. Исмоилнинг қизчаларига бемалол оталик қиларди! Ҳозир-чи?! Исини чиқармай никоҳдан утолмайсан. Ис чиқаришнинг эса иложи йуқ! Биз дўстлашдик, деб судралиб юравериш ҳам ярашмайди! Исмоил рухсат берганига қарамай, Олим бемаънилик қилиб, Зебони барибир топтагандек булади...

Бугун боғ-ҳовлида куришиб,

Зебо билан у —

шулар ҳақида

(бу ёғи қайси кучага кириб,

қандай ЯШАШ тўғрисида)

сўзлашмоқчи эди.

Олимга — узи эмас,
бутун муаммони ҳал этиш —
аввалдан-охир
Зебога боғлиқ туюлар эди!
(Умуман, «буқа ипини узмайди» деган аҳмоқ гапда
ҳам жон бор! Биз эркаклар аёлни кўз остига олгандек
буламиз-ку, аслида АЁЛЛАР бизни танлайди!)

Олим бугун
мабодо йўлда минг хил маш-машани кўрмай,
бемалол, осойишта бор-ҳовлига келганида, —
Зебони кутаётиб,
дам сайин ҳаяжонланмас,
нотинчлик сезмас эди!
У (уша) йўлдаёқ МУВОЗАНАТни йўқотган эди...
Шу боисдан, ана —
уз юмушларини бажаргач, энди
игна устида
утирар эди!
«Эшик қачон тик этаркин?!»
«Бутун яна нималар бўлиши кутилмоқда?!»

2

КЕЙИНГИ УЧРАШУВ

10

Эшик эҳтиёткорми, секин тақиллади.
Олим, эй Худога шукр, деб шошганича,
бориб эшикни очди.

Остонада бегона бир аёл
қийшанглаб-товланиб турар эди.

— Мени танимадингиз-а, Олимжон?! — шунинг
баробарида, у олдинга сурилиб, Олимни қучганича,
юзидан чулп этиб улди. Кейин, сал орқага чекиниб,
яна фироқ қилди. — Барибир, танимаяпсиз! Яхшироқ
қаранг... Эслаяпсизми?!

— Афтингиз таниш, — тунгиллади Олим, ноқу-
лайлик сезганидан. Ичида, мен бу аёл билан бир
пайтлар «юрган», ушанда уни узимга «ургатиб қўйган»
эмасмиканман, деб уйлаб, зур бериб эшлашга урин-
моқда эди!

— Мен Бахтигул. Мактабда бирга ўқиганмиз! Тур-
тинчидан еттинчи синфгача...

«Э, хайрия! — деб уйлади Олим. — Еттинчигача бирга укиган булсак, демак «юрмаганман». У пайтда хали «юролмасдим!».

— Бизнинг хотиралар илма-тешик! Хафа булмайсиз, — деди Бахтигулга синфдошлик ҳурмати.

— Уй-жойингизни уртоқлардан аниқладим, — сўзини давом эттирди Бахтигул. — Анча йил бошқа шаҳарда эдим. Яқинда қайтдик. Энди ҳаммани бирма-бир топяпман...

— Яшанг! Раҳмат сизга! — деди Олим, ичида сал эзилиб.

Чамаси Бахтигул ичкарига кирмоқчи-ю, лекин мезбон эшикни гавдаси билан тусиб турганидан, ажабланаётганми, қандайдир журъатсизлик сезаётгандекми эди! Буни ҳис этиб, Олим тушунтирди:

— Мен бу ерда иш билан... Бизнинг уйимиз, асосан, шаҳар марказида! «Гулхан» деган магазин бор... 4-уй, 8-хона! Болалар уйда. Кириг. Меҳмон бўлинг. Мен ҳам орқадан етиб бораман...

— Йуқ, ҳозир вақтим... қийин! Бошқа пайт... — деди Бахтигул.

У истар-истамас хайрлашиб,
эшикдан узоқлашди.

Аммо...

Олим ичкарига йуналган ҳамоно
эшик яна тақиллади.

«Бу хоним остонани тарк этмай, мени хонавайрон қиладиганга ўхшайдилар!» — деган ҳаёлдан кайфияти бузилиб,

эшикни бориб очди...

Бахтигулни сунгигача танимай қолаверган булса,
энди остонада турган аёл таниш! —

оддий бир таниш эмас... қариндош! Отасининг аллақайси жиянининг аллақими...

фақат қариндош ҳам эмас! Олдинлар шу боғ-ҳовлига тез-тез келиб-кетиб юрганидан, Олим икковлари маълум муддат дўстлашишган! Кейин...

Олим (кўзи қонга тўлиб юрган йигит эди!) бир кунни —

узини тутолмай, белидан кучиб, оёғини ердан узиб...

Йуқ! Энди бу гапларни эсламаган маъқул.

Ҳамида аллақачон уй-жойидан тинчиб кетган!

Боғ-ҳовлига ҳам — келмай қуйган эди...

Хуп, бугун...

у Олимни соғиниб келган бўлса-чи?! Нега келди?!
Гул-гул очилиб! Ҳар қачонгидан ҳам яшнаб!
Олим остонада қотиб қолган эди.

Лекин —

Бахтигулга ухшаб — Ҳамида
ичкарига таклиф қилишингни кутмайди!
Эшикни гавданг билан тусолмайсан!

У, —

ассалому алайкум, дунёда бормисиз, дустим, одамни
ҳеч йўқламайсиз, — деб, Олимнинг биқинига туртиб, —
туғри хонага кириб,
хонтахта ёнидаги оромкурсига чўкди.

Унинг бир одати... қўлидаги узугини ечиб, уйнаб
утиради;

ҳар ерга қўяди; қайтиб тақади, ечади!

Яна бир одати...

оромкурсига утириб-утирмай, хона туридаги жа-
вонга разм солиб қараганча, урнидан сапчиди. Илгак-
даги эски сочиқни олиб, сафардан қайтган уй бекала-
ридек, чанг-чунгни дарҳол артишга тушди. Эркак —
эркак-да! Олим уйни тартибга солгани билан боя шу
ишни эплаштиролмаган экан!

«Навбатдаги вазифа»:

йулини топиб,

Ҳамиданинг жавобини бериш, албатта!

Олим Ҳамидани кифтидан қўчди.

— Сиздан илтимос. Бугун кечқурун... Мен зарур
иш...

— Кечқурун келолмайман. Лекин тушундим, —
деди Ҳамида. — Ҳозир кетаман... — У уйланиб, узуги-
ни қўлида айлантирди, тақди, яна ечди. Руҳи чўккан-
дек эди. — Узингиз вақт топиб, бир учрасангиз. Мен-
га керак-сиз!

— Гап йўқ. Жоним билан! — деди Олим.

Ҳамидани кузатаётди...

бир жиҳатдан, яхши бўлди (Ҳамида учун! Кунгли
тинч кетади!) — нақ эшик рўпарасида

Эргаш қаққайган эди.

— Эр-гаш...

— Узим! Биринчи нусха!

Иккинчи жиҳатдан, остонада Ҳамидани Эргаш-
нинг куриб қолганидан, —

Олим унғайсизланган эди!

Бироқ (хайрият!) ичкаридан аёл киши чиққанига
Эргаш (негадир!) аҳамият бермади.

— Сени излаётган эдим! Юр. Чойхонада ош қил-
яшман...

Исмоил улганидан буён Эргаш — унинг урнини
олмоқчидек, — Олимнинг теграсида гирдикапалак бу-
лишга, ҳоли-жонига қўймай, «таъқиб» қилишга одат-
ланган! Олим бундан баъзан безор ҳам булар эди!

Шу паллада, айниқса, энсаси қотди.

— Қайси чойхона?! — деб сўради азбаройи гапни
чўзмаслик учун.

— Сув бўйидаги...

— Бўпти. Сен кетавер. Мен узим бораман!

Эргаш (хайрият!) тез жунади.

Олим ичкарига кириб, паришонланиб турган эди,
яна эшик...

Бу гал (ниҳоят!) — Зебо.

11

У кузларига ишонмасди...

Бу кунги бошоғриқ талай «томоша»лардан ке-
йин, —

Зебони одамдек қаршилаб, суҳбатлашиши мумкин-
лигига

шубҳа-гумон қилмоқда эди!

Интиқ кутаётган бўлса ҳамки, назарида,

Зебо келишидан — келмаслиги аниқ эди!

Зебонинг эшиқда қомат тиклаганини кўриб, юраги
ҳаприқиб кетди.

Севинчинг тошди қирғоқдан...

Сенга тор келди бу кўкрак...

Энди —

ҳар қандай «асъаса-ю, васваса» тугади!

Биров тақиллатиш эмас, тепса ҳам

эшикни очмайман!

Энди...

Сен меники, мен сеникиман!..

Яна:

*Ишқидин олам менга ҳайрон-у,
мен ҳайрон...*

Зебо ичкарига кириб,
атроф-жавониб тугрисидами?! —

— Яхши жой экан! — деди уйчан.

— Жой яхши! — тасдиқлади Олим.

Зебо дераза олдига борди. Қаради.

— Яхши богингиз бор экан! — деди яна Олимга.

— Яхши! Юринг, айланамиз, — деди Олим.

Улар ҳовлига чиқиб,
йулкадан-йулкага утганча,
боғда сайр қила бошлашди.

— Бир пайтлар ота-онам билан шу ерда турардик, — деб ҳаяжонланиб сўзлашга тушди Олим. — Кейин, шаҳардан уй олдик. Отам, онам дунедан утгач, бу жойлар ҳалиям анча қаровсиз булиб қолди...

У уз-узича масту мустағрақ эканлигидан, бутун боғ тарихини — бунёд булганидан эмирила бошлаганига эринмай гапирди. Лекин —

Зебо хотира тинглашга рағбати йуқми, ёки, барибир бу ажойиб жой экан, деб баҳслашгиси келмадими, энди унга жавобан, бир оғиз ҳам сўз қотмади.

Умуман, Зебонинг одатдагидан машқи паст эди!

Буни Олим, Зебо йул юриб, боғ-ҳовлини (балки!) қидириб толиққанига йуйди.

Зебони қайтиб ичкарига бошлади.

Дастурхон ёзди.

Чой дамлади. Овқат сузиб келди.

Зебо бир пиёла чой ичди. Кабобдан татиб курди.

Шу, холос.

Аммо сал таъби ёришгандек булди.

— Балодай ошпаз экансиз-ку! — деди. — Шунақа ҳунарингиз кўпми? — деб ҳазиллашди.

— Ҳунар кўп! Қўлимиздан келмайдиган иш кам! — дея эркалик қилди уз навбатида Олим.

Улар шундай бироз ширинзабонлик қилишди. Ниҳоят...

— Биз дўстлашдик... Мен сизни яхши кўраман, Зебохон! — деди Олим. — Ёшим қирққа етиб, ҳеч кимни бунчалик севмагандим... Шу кунлар бу дунёда сиздан яқин, сиздан азиз кишим йуқ! Ҳаёт мураккаб экан! Оддий дўстлик, биласиз... Мен берк кучага кириб қолгандекман. Бундай азоб... Мен сизга уйланишим керак! Лекин қандай...

У шошмай дардини тўка бошлади ва бехосдан —

Зебога қараб, гаши оғзида қолди...
Зебонинг аҳволи дигаргун эди.
Зебо негадир утирган урнида қийшайган, икки қу-
ли билан куксини чангаллаган эди!
— Ни... нима бўлди?! Зебо...
— Юрагим... Уйингизда дори йуқми?!
Уйда дори йуқ эди.
Зебо билан мулоқот пайти, бутун, боғ-ҳовлида (яна
бир) ишқал чиқишини Олим етти ухлаб тушида кўр-
маган эди!
Сув балоси, ут балоси, дегандек
касаллик қаршисида ҳам инсон баъзан ночор
эканлигини эса, — у яхши билар эди!
— Ҳозир дўхтир чақираман, — деди ҳовлиқиб.
Ҳалигина уч марта калитни бураб, қулф солган
эшикни очиқ қолдирганича, —
кучага қараб югурди...

12

Зебони остонада кўрганида Олим, бутун иш аввал-
дан — эрталабдан (Балки, кеча оқшомдан!) — расво
бўлган эди, аммо буёғи ҳаммаси кўнгилдагидек кеча-
ди, — деб умидланган, ўз-ўзини овутган эди!
Аслида, боғ-ҳовлида ҳам ишнинг (яна) бузили-
ши —
ғишт қолиқдан кўчиши
қандайдир табиий ҳол эди!
Олимнинг шу дамда ҳуши бошидан учган эди.
(Зебога — Худо кўрсатмасин! — бир нарса бўлиб
қолса, сен ҳам улдим, деявер! Муҳаббат дардидан
ташқари, жавобгарликми, надоматми?! — сенинг
бўйинигда!)
Нима қилганда ҳам, ҳозир...

*Бир гули раъно ғамидин
боғ зиндондур манго...*

У «тиббий ёрдам»ни чақириб, —
Зебони ҳам, ўзини ҳам
фалокатдан қутқариши шарт эди!

Эрталаб боғ-ҳовлига келаётиб, тахмин қилганидек, —

Алоқа бўлими якшанба кунлари ишламас экан!

Эшикка гурзидек қулф солинган...

Олим бир нафас уйланиб тургач,

сўқмоққа тушиб,

дарахтзорлар ичкарисида, панада жойлашган, кемани эслатган эски бинога қараб юрди.

Темир дарвоза томон кетаётган эди, —

уйчадан милтиқ кутариб, яна Тожи ака чиқди.

— Ҳув! Тухта...

— Тожи ака! Жон Тожи ака! Хотиним шайтонлаб қолди. Духтри чақирим керак! Телефон...

— Мумкин эмас! Бу ерда турма, бола!

— Қарамаса, у улади, Тожи ака! Раҳм қилинг... — елборди Олим.

— Кимдир тугилади, кимдир улади! Дунё шу... Мумкин эмас! — деди милтиқ уқталиб, олдинга босганича, Тожи ака.

— Мен сизни бунчалик деб уйламаган эдим...

Олимнинг гапи таъсир қилдими, Тожи аканинг киприклари учди.

— Сен мени танийсанми?!

— Танийман.

— Ҳаётимни ҳам биласанми?!

— Ҳаётингиз?! Ҳаётингиздан фақат дутор чалганингизни биламан, — муғамбирлик қилди Олим.

— Ҳа, унда майли, — деди Тожи ака. Кейин, суради. — Манзилинг қайси?!

— Боғ-ҳовли, 16.

— Уз хотинингми?!

— Уз...

— Исми шарифи нима?!

— Зебо Пулатова.

— Ёши неччида?!

— Уттиз икки, — деди Олим эзилиб.

— Бу мен учун эмас! Мендан сурашади. Узим қунгироқ қиламан...

Тожи ака биров муддат утиб, уйчадан чиқди.

— Айтдим. Борса керак...

Олим Тожи акага миннатдорчилик билдириб, — қайтиб боғ-ҳовли томон жилди.

Аммо уч-турт қадам юргач, тухтади.

Бунинг шу паллада ҳожати йўқ эди...
 Мавриди ҳам эмасди...
 У узига-узи эгалик қилолмади, холос.
 Зув этиб, кемани эслатган бинонинг орқа тарафи-
 га ўтганча,
 каюта ойналаридек қатор деразаларга
 қарагиси келди.

Бинодан ташқари, қайроқ-тош ётқизилган ҳалқа-
 йулга чиқиб, жар тубидан ҳам хабар олишни уйлади.

Деразалар олдида Аёллар — ҳамон бормикан?! Сув
 буйида-чи?! Улар бинода туришибдими ёки жарда ути-
 ришибдими?! —

Олим текшириб кўрмоқчи эди!

Аёлларни икки жойда нега учратгани —
 аввалдан Олимга осойишталик бермаган,
 ҳамон осойишталик бермаётган эди!

У шошганича...

панжарага яқинлашиб, юксак деразаларга,
 кейин (паришонланган кўйда) —
 кўприк устида туриб, пастга
 кўз ташлади.

Ҳаммаёқ жимжит! —

бинода ҳам, жарликда ҳам
 энди, аксинча,

Аёллар

гойиб

булишган

эди...

* * *

Хуп, Олим асосан Зебодан ташвишланаётган экан,
 қаёқларда тентираб юрмай, ҳозир тезроқ боғ-ҳовлига
 қайтиб кетавермайдими?!

Отангизга раҳмат!

У — шунга жазм қилган эди.

Уз йулидан (зув этиб) озгина чалгигач, ана, —
 сўқмоққа тушди. Боғ-ҳовли томон бора бошла-
 ди.

Лекин...

дуч келган ҳолат —

уни дам сайин баттар —

паришон кўйга солмоқда эди!

У оёқлари бушашиб, сўқмоқда
соядек судралмоқда эди!

*(Чархи дойир бахридин —
эл тутмасун соҳил умид,
Ким қутулмас ҳар кишиким, —
тушди бу гирдоб аро...)*

Руй бераётган воқеалар бир-бирига боғлиқдек туюлиб, —

Олимнинг юраги орқага тортмоқда эди!

У тушунмаётган эди:

1. Бугун эрталабдан унга учраганлар — Парилар ёки Алвастилармиди?! Оддий Аёлларми?!

2. Парилар ёки Алвастилар булишса, куришиб-куринмаслик, албатта, уларга осон! Аммо улар Олимни икки жойда нега «кузатишди»?! Бундан мурод нима?!

3. Оддий Аёллар булишса-чи?! Улар нега жарлик билан бинода Олимга дийдор курсатишди?! Бу ерларга қачон, қандай келишди?! Кейин, ҳар ёққа кетишдими?! Қасққа кетишди?!

Булар майли! Энг муҳими...

4. Олимга ким аниқ айта олади?! У суйиб-меҳмон қилишга уринган — одатдаги Зебо эмас, ПАРИ ёки АЛВАСТИ бўлса-чи?! Олим ҳозир қайтиб бориб, қутилмаган балога йулиқмасмикан?!

«Бир гули раъно ҳолидан (Зебоми, ПАРИ ёки АЛВАСТИми?! — барибир!) тезроқ хабар олиш керак! Ҳақимлар келдими?! Боғ-ҳовлида нима гап?!»

Минг юраги орқага тортганда ҳам, —

Олим бу ҳақда уйлашга мажбур эди.

(У соядек судралиб бўлса-да, илдам босмоқда эди!)

Ана, дарахтзорлар чекиниб, сўқмоқ сунгидаги ойнаванд узун бино кўринди.

14

Магазин эшигида (навбатда тургандек) анча-мунча одам йиғилган эди.

Олим бу ерда тугилмоқчи эмас эди-ку, қизиқиш устун келди.

Бино ёнламасидаги эгри-бугри тош йул томон утиб кетаётиб, у шунчаки четдаги бир кишидан сўради:

— Нима сотишаётган экан?!

Киши — энсаси қотгандек қараб қуйиб, — юзини
бино олдидаги айвон турига бурди.

Мана, энди

Олим аҳамият берди:

айвонда минбар ўрнатилган, —

бирова нутқ ирод қилаётган экан!

Олим у ён-бу ён қаради.

Тупланганлар барчаси — негадир, — Эркаклар эди.

Сотувчи қизларни ҳам ичкарида қолдиришганми?! —
биронта АЁЛ куринмас эди! (Бояги Аёллар қасққа
кетишди экан?!)

Олим диққат қилди. Кузи тушди...

Ҳаммага гапириш навбати етишмаслигини инобат-
га олишганми?! — ҳарҳолда, йигинда қатнашаётган-
лар аксари —

ҳар хил ёзувли-тахталарни

кўтариб олишган

эди:

«Биз — Тумарис авлоди!»

«Аёлсиз ҳаёт йуқ!»

«Сен — буюк маъбуда!»

«Онам дерман!»

Булар бари ширин-нордон, лекин майли, чидаш
мумкин;

«Улдирсанг, мени улдир!»

«Олма-анорингними дей!»

«Кузингдан аканг!»

қабилдаги суюқ ёзувлар кўзга ташланарди.

Ирод қилинаётган нутқ ҳам —

шунга яқин эди! Афтидан, эркакларга хос хислат,
булар учун бирон ишни ҳал этгандан, минбарга чиқиб
гапирган (айниқса, Аёллар ҳақида) маъқулроқ эканли-
ги кўриниб турар эди!

Олим ҳам — ожиз банда; мажлис деса, баъзан узи-
ни томдан ташлагиси келар эди! Чунки, у хизмат қил-
ган маъмурий идорада мажлисининг ўзи иш эди! Ма-
на, ҳозир ҳам Олим, халқни оғзига қаратиб, шахсан
нутқ ирод қилиши керакдек ҳолатни туя бошлади.

Аёллар тўғрисида у НИМА дейди?!

Гап кўп...

Энг аввал муҳаббат ҳақида СУЗЛАШ мумкин.

Муҳаббат деганда...
бирова Лайли ва Мажнунни, бирова Тоҳир ва Зухрани эслайди.

Одатда, Олим Умархон ва Нодирабегимни эслар эди!

*(На гул сайр айла, на фикри баҳор эт,
Жаҳондин кеч, хаёли — васли ёр эт.*

*Муҳаббатсиз киши одам эмасдир,
Гар одамсан, муҳаббат ихтиёр эт.*

*Узор-у, қадду рафторингни курсат,
Чаман сарву гулини шармсор эт.*

*Лаби махмурдурмен, жоми май тут,
Карам қил, соқие, дафъи хумор эт.*

*Аналҳақ можаросин — айладинг фош,
Кел, эй Мансур, истиқболи дор эт.*

*Дури ашк-у, ақиқи ҳуни дилни
Келур ёринг оёғига нисор эт.*

*Қуйиб, эй Нодира, олам элига —
Муҳаббат шевасини ошкор эт.)*

(Худойим! Олим Нодирабегимга нима учун бу қадар қизиқди?! Қизчасига меҳр билан унинг исмини берди?!)

Хуп, яна...

Бир пайтлар, ёшлигида — «Сарина» деган китобни ўқиган эди. Ҳозир ёдига тушди. Оллоҳнинг энг суюқ Пайгамбари шундай марҳамат қилган: «*Аёл — мамлакатнинг асоси! Аёлнинг бахти — мамлакатнинг бахти! Аёлнинг ҳалокати эса, мамлакатнинг ҳалокатидир!*»

Бунга нима сабаб бўлди?! — чарақлаган офтобми, бино пештоқидаги ранги учган байроқми, гоҳ баланд тутиб, гоҳ қул толиққанида пастга туширилган шиорларми?! —

лопиллаб ёнган гулҳан,
утга ташланган паранжилар
Олимнинг кўзлари унгида жонланиб, —
беҳос қалқиб кетди.

Дарвоқе...

Паранжи ҳақида ҳам гапириш мумкин.

Аёл-эркак, қанча одам туфонда қолган кунлар!

Аллабир қомусда (яхшиямки, тилнинг суяги йук,
булмаса қарс этиб синарди!) шундай деб ёзилган
экан:

*«... аёллар бегона эркакларга очиқ кўринмаслик
учун бошига ёпиниб юрадиган сохта енгли тунсимон
узун ёпингич»!*

Ишонииш қийин... Биз қарда-ю, фаранглар қар-
да?!—

лекин биздан уларга, улардан бизга —
нимадир юққан!

«Устаси фаранг» деган тушунча,

«фаранг румол», «фаранг милтиқ»лар!

Паранжининг маъноси ҳам, аслида, биргина сўз:
«фарангий!»

(Фақат, Фарангистонда зеб бўлган либос бизда уз-
латга чекиниш — чекинтириш вазифасини утаган.)

Олим қолган гапни минбарда уйлаб гапираман, деган
қарорга келиб, ниҳоят сўз олишга шахдланганича,—
олдинга сурилди;

нақ минбарга юзлашди ҳам!

Лекин шу пайт —

бугун эрталаб узи эслаган,

Алпомиш деган йигитни курди.

Алпомиш — майли... Кейин, —

одамлар орасида

узининг ҳамкасби-ю, боғ-ҳовлидаги қушниларида
бири —

Ором (исми шунақа!) га кузи тушиб,
секин ортига тисарилди.

Оромни ҳозир, бу ерда (ва умуман!) учратиш —
бахтсизликка ухшаган бир ҳол эди (сабабини урни
келса, билаверасиз!) Муҳими, Олимга бу йигит

бугун руй бераётган бутун воқеани
гуёки эслатди!

Олим, мен яна чалгидим, деб уйлаб,

узини бино ёнламасидаги

эгри-бугри тош йулга урди...

* * *

У тасаввур қилар эди...

Шундай бир мамлакат бор.

Тоғлар устида. Офтоб нурларига чумган.
Энг баланд чуққида заррин тахт —
Юзига ҳарир парда тутган МАЛИКА утиради.

(Бу —
Тумарисми?!
Туркон хотинми?!
Ўзбек ойимми?!)

Иродаси — қонун! Ҳукми — ҳукм!
Ҳайбатли қалъа деворида соқчилар қатор! —
бари — Аёл аскар!

Биров четдан кириб, мамлакатни эгаллаёлмайди,
топтаёлмайди; —

Аёллар узларини узлари ҳимоя қилишади!

... Олимга АЁЛЛАР бугун мана шу МАМЛАКАТ-
дан кушдек учиб, тушганча, —

олдин жардаги сув буйига, кейин бинодаги дераза-
лар олдига

келиб қунишгандек (ва энди яна қайтиб кетган-
дек) бўлиб туюлмоқда эди.

15

— Келдимми?

— Ким?!

— Ким буларди?! Духтир-да.

— Йуқ ҳали, — деди Зебо. — Ўзи утиб кетди! — У
дard кўрмагандек, чой хўшлаб, эшикка тикилганча,
илжайиб утирарди.

Олим унинг енгил тортганига суюнди.

Энди «тиббий ёрдам» келмаса ҳам, майли.

Аммо барибир, эшикни очиқ қолдирди.

Дастурхон бошидан жой олди.

Зебодан биринчи навбатда, бу кунги воқеалар
тўғрисида суриштириб-аниқлашни уйлади. (Зебо эрта-
лабдан жарликда ҳам, бинода ҳам кўриниб, имо-ишо-
ра қилгани Олимнинг хаёлидан кетмаётган эди!) Ке-
йин, суҳбатни тўхтаган жойидан давом эттириш мум-
кин!

— Кечирасиз, Зебо. Аввалдан сурамадим. Сиз йул-
да, боғ-ҳовлини қидириб, овора бўлмадингизми?!

— Тўғри келавердим. Ортиқча ҳеч нарса! — елка-
сини қисди Зебо.

— Йулда, бирон ерда тутилмадингизми?!

— Тутулиб, нима қиламан!

— Мени кўрқитиб юбордингиз! Шунга сураяпман.

— тушунтирди Олим. — Юрагингиз анчадан буён оғрийдими?!

— Икки йил бўлди. Баъзан... Олдинлар юрагим борлигини ҳам билмасдим! — фаромуш тортди Зебо. Кейин, шўх кулди. — Касалдан гаплашмайлик! Менга қачон уйланмоқчисиз?!

Олимнинг назарида, Зебо ҳозир уларнинг муносабати ҳақида дарҳол сўз очмаслиги керак эди! Умуман, унинг узини тутиши нотабийими-носамимий эди. Олимга шундай туюла бошлаган эди. «Бу — одатдаги Зебо эмас, Пари ёки Алвасти! — деган хаёлга борди Олим беихтиёр. — Зебо бўлса, шунчалик тез тузаладими?! Мени куча югуртириш учун жўрттага юракни баҳона қилганмикин?! Сир бой бергиси келмаётганичи?! Уйин кўрсатаётгани...»

Лекин саволга жавобан, у:

— Менми?! Мен, албатта... — деб гудранди.

— Қандай уйланишни билмаяпсизми?! — бу гал шарақлаб кулди Зебо.

Шу пайт куча эшик тарақлаб очилиб, — дори-дармон солинган қутилар кўтарган оқ халатли икки жувон — хонага «отилиб» киришди.

16

Олим шу аснода ҳис этди:

дунёда бировнинг тоби қочиши-ю, ҳақимлар (ҳакималар) келиб, уни муолажа қилиши — оддий ҳол! Бироқ —

олдиндан тузилган бутун режа бузилди! —

бугун Зебо билан жиддий гаплашиб, муносабатни аниқлаб бўлмайди! —

бундан сўнг улар қандай яшашлари тўғрисида ҳам бирон нарса деб бўлмайди! Қийин! —

насиб этмаганга ўхшайди!

(Балки, энди ҳеч қачон насиб этмас!)

Гап шундаки...

Олимнинг истагани, кўнглидаги муроди қолиб, —

бугун эрталабдан бошланган қандайдир сирли —

бошқа бир воқеа давом этмоқда эди! Ана:

Олим жарликда, кейин бинода учратган

(эътибор бериб-бермаган!)

Аёллардан иккиси —

хонада пайдо бўлишган эди!

Умуман, улар Олимга таниш эди.

(Олимни кўриб, ажабланиб-суюнгандек,
шунинг баробарида, хижолат ҳам чеккандек —
қиёфага киришди. Буниси майли.)

— Бу, сиз эканингизни қаранг, Олим ака! Билмап-
миз. Шу ерда турар экансиз-да! — дейишди.)

Жувонлардан бири — Олимнинг синфдоши Назира;
иккинчиси — юзи сут билан чайгандек, ниҳоятда
Гузал Бир Чехра эди!

— Мактабни битиргандан буён сизни курмаган
эдим, — деди ниҳоят, Назира.

— Ҳа, минг йил бўлди, — деб гудранди Олим.

Гузал Бир Чехра кўзлари порлаб, бамисоли булут-
ни ёриб ой чиққандек, жилмайди. У нечундир қиза-
риб, суради:

— Бемор қаерда?!

Жувонларга анграйган Олим, Зебо томон ўгирил-
ди.

— Сиз нега туриб кетдингиз?! Ётинг! — деди ГУ-
ЗАЛ БИР ЧЕХРА, у ён-бу ён кўз ташлаб.

— Мана, бу ёққа! — деди Назира хона тўридаги
тахта-тушакни курсатиб.

Олим:

— Мен ҳозир чойни янгилайман! — деганча, таш-
қарига йуналди.

* * *

Ишнинг буёғи қандай кучади?! — билиб булмасди.
Олимни ҳар қачонги ваҳмми, хижолатгами ўхша-
ган ҳиссиёт чулғаган эди.

Воқеа уз-узидан тезлашди.

Яхшиси, бир бошдан...

Қумғон остига ўт қалаётиб, Олим аста-секин

Гузал Бир Чехра кимлигини —

(нозанин ҳолати, титроқ товушидан)

эслади.

*(Ёр борди-ю,
кунглумда анинг нози қолибдур,
Андоқки,
қулоғим тўла овози қолибдур...)*

Олим уни атиги уч марта курган эди.

Илк дафъа улар кучада, одамлар орасида юзма-юз
келган, тўхтаб, бир-бирларига қараб қолишган эди.

Кейин, талабалар даврасида (кимнингдир туғилган куни) тасодифан кўришиб, узук-юлуқ сўзлашишган эди.

Кейин, поездда (олдинги икки гал сингари бу ҳам тасодифан рўй берган эди) улар ҳамхона бўлиб, тунни мижжа қоқмай, пичирлашиб-дардлашиб, бирга утказишган эди.

Бегона шаҳарда ҳам, қайтиб келгандан сўнг ҳам учрашиб туришга ваъдалашишган, аммо, —

уша, бегона шаҳардаёқ
бир-бирларини йўқотиб қўйишган эди.

Унинг исми — Малоҳат эди.

Олим хаёлини Ҳуррият билан Зебо банд этишганидан, жарликда ҳам, бинода ҳам кузи тушганида, Малоҳатга аҳамият бермаган, аслида, у кўнглида Малоҳатни ҳеч қачон унутмаган эди!

* * *

Чой дамлаб ичкарига кирганида, —
учала жувон дастурхон бошида гаплашиб утиришар эди.

— Хафа бўлманг, Олим ака, сизни бироз танқид қилмоқчимиз! — деб юзланди Олимга, Назира, у келиб даврага қўшилишга ҳам улгурмай. — Янгамизни «ташлаб» қўйибсиз! Яхши қарамагансиз... Мен ҳамшираман. Қолганини мана, дўхтир сизга тушунтирадилар...

Малоҳат (Гузал Бир Чехра) жилмайиб, қизарди.

— Зебохон жиддий даволанишлари керак! — деди у ҳаяжонли-титроқ товушда. — Юраклари чатоқ. Бўлма касаллари ҳам бор. Нафаслари қисади... Ҳали ёш. Тузалиб кетадилар. Фақат, баҳаво бир жойларга олиб бориш керак... Бу, уйларингиз узи ҳам курорт! Лекин ҳавони алмаштириш муҳим. Уч-тўрт ой бирон санаторийми... Киши хотини учун нималар қилмайди! Имкон топишга тўғри келади...

17

Афтидан, ҳали ҳақимлар (ҳақималар) Зебонинг аҳволи муҳокамаси, Олимга тегишли «панд-насихат»ни охирига етказишмаган эди. (Олим эса, Зебо ростдан шунақа хаста бўлса, демак у Пари ёки Алвасти эмас! Назира билан Малоҳат ҳам — оддий Аеллар! Хуп,

унда булар бугун эрталаб жарликда нима қилишайтган экан-у, бино деразалари олдида нега туришган экан?! — деб бош қотираётган эди.) Биргина Зебо гап узи ҳақида бормаётгандек, эшикка уйчан тикилиб утирарди...

эшикда беҳосдан (қайтиб) —

Ҳамида куринди.

— Кечирасизлар. Бемаврид келдим шекилли, — деди у хонада утирганларни куриб, остонада қақ-қайганича. — Узугимни йуқотиб қуйдим. Боя шу ерда қолдириб кетганга ухшайман...

— Узук топилади! Бир пиёла чой ичинг. Ўзингизни унглаб олинг! — деди уй бекаларига хос навозиш билан Зебо.

Ҳамида келиб утириб, чой ҳўплаб-ҳўпламай, — хонага шошилиб Бахтигул кирди.

— Меҳмонлар бормиди?! — деди Олимга. — Салом алайкум! — Кейин, яна Олимга юзланди. — Шаҳардаги уйингизга бордим. Сизни бу ерда курганимни хотинингизга айтдим... («Эй падарига лаънат! Бу хотин шунақа қилишини Олим уйлаптимми?! Баҳона учун гапирган эди! Томошани энди курасиз!») Лекин хотинингиз ҳам мени уйга киритмадилар. Мен сизлар билан суҳбатлашиб, юрагим зангини тукмоқчи эдим.

— Қани, марҳамат. Утиринг! Юрагингиз зангини бизга тукаверасиз! — қулди Зебо.

Бахтигулнинг изидан шамолдек ёпирилиб, — Ҳуррият келиб қолди.

— Яхши утирибсизларми?! Хуш кўрдик! — деди у даврадагиларни кўздан кечириб. — Ўз уйимда мен ҳам озгина меҳмон бўлишимга руҳсат берсанглар! Раҳмат сизларга...

Зебо унга жавобан, ҳеч нарса демади.

Ҳамма жим, сукутга чўмган эди.

Олим диққат қилди...

У бугун эрталаб жар тубида, сўнг кемани эслатган бино деразалари олдида учратган АЁЛЛАР барчаси хонада тўпланган — жамоат жам бўлган эди!

Эҳтимолки,
Ҳеч ким,
Ҳеч қачон

Ҳеч қасрда —

бундай ҳолатга дуч келмаган!

Бу не сир-синоат?! Тушми, унғми?!

Сен турли пайт, турли шароитда кўрган-таниган Аёллар жарда, сув бўйида, кейин юксак бино деразалари олдида тупланишгани кам, келиб-келиб, улар сенинг боғ-ҳовлингда, хонангда жам бўлишадими?! Сенга бутун бир даста эмас, фақат улардан бири керак эди! Хилватда дийдорлашиб, дардингга чора топмоқчи эдинг! Нега бу ҳолат руй берди?! Дуненинг юзидан ниқоб кўтарилдими?!

Олимнинг нафаси ичига чўкканди.

Қаршисидаги Аёлларга қайси кўз билан қараб, нима дейишга ҳайрон эди.

Сичқоннинг ини минг танга — ҳозир узини қаёққа уришини билмай, боши қотган эди...

Ниҳоят,

жимликни бузиб:

— Узугим... — деб шивирлади Ҳамида. — Мени уйда кутишяпти.

— Узугингиз анави дераза токчасида ётган экан. Мен олиб қўйгандим, — деди Зебо узукни Ҳамидага узатиб. — Лекин кетманг.

— Нега?!

— Биз бир-биримизни танимаймиз, — Зебонинг ўрнида жавоб қайтарди Ҳуррият. — Олим ака таништирайсин! Биз бу ерда ҳеч нарсага тушунмаяпмиз. Олим ака тушунтирайсин...

— Мен ҳам ҳеч нарсага тушунмаяпман, — очигини айтди Олим.

— Сиз нега тушунмас экансиз?! Товланманг! — жеркинди Ҳуррият.

— Мен товланмайман, — деди Олим. — Лекин мен билмаяпман... Масалан, сизлар оддий Аёлларми?! Пари ёки Алвастиларми?!

— Доим шунақа! Одамни мазах қилиб, гапни ҳазилга бурасиз. Сувдан қуруқ чиқиб кетишга урганиб қолгансиз! — хафа бўлди Ҳуррият.

— Бу, аёлга муносабат, қандай қарашга боғлиқ! — кулди Зебо. — Оддий, деса оддий, Пари, деса Пари, Алвасти, деса Алвастига ухшаб кўринаверади!

— Хўп, сизлар эрталаб жарликда нима қилаётган эдинглар-у, дераза олдида нега турган эдинглар?! — деб қизиқсинди Олим.

— Гапни олиб қочманг! — эзилди Хуррият. — Афандини эшитгансизлар. Болаларга, қишлоқ четидаги дарахтда ёнгоқ бор, деган экан. Болалар югурганини куриб, гапим ростмикан, деб узи ҳам югурган экан... Менинг эрим ҳам шу! Хаёлига келганини кузи олдига келтириб, ишонаверади! Хаёлпараст...

— Менимча, Олим акани сиз бекор қийнаясиз! — деди журъатланиб Ҳамида. У, уйнаётган узутини тақди, яна ечди, яна тақди. — Аёллар жарда, сув буйида утирмайди ёки дераза олдида турмайди, дейиш уринсиз, албатта! Олим ака бошқа аёлларни биз деб уйлаган булишлари ҳам мумкин... Эркак киши баъзан фарқига бормайди!

— Мен эримни ҳарҳолда, бирга яшаб, сиздан кулроқ билсам керак?!

— Бирга яшаб, билмаган қанча! — деди Ҳамида. — Лекин Олим ака ҳаммани таништирсинлар. Нима булганию, нима булаётганини тушунтирсинлар. Мен қарши эмасман...

Олим чуқур уйга толди.

Таржимаи ҳолингни ҳар жойда ҳикоя (ҳаммага бозор) қилишдан аҳмоқ нарса йуқ! У Хуррият, Зебодан тортиб, бу ердаги аёллардан ҳар бири билан муносабатини очиб ташлаши керакми?! Шундан кўрқиб (булар тупланишганида) нафаси ичига чуққан эди-да! Хуп, рости ёлғон аралаш, аллампалоларни гапирди ҳам, дейлик. Аёллар (кейин) уни уғирда туйишадими, қиймалашадими?! — айтиш қийин! Булар билан бас келиб буладими?! Битта-биттадан учратганда (купинча) қаёқдан яқинлашиб қолганингга ақлинг етмайди-ю...

Олимни ғам босган эди.

Эй сенлардан ўргилдим, сенларни мен уйимга йиғибманми?! Узларинг тупланибсан, узларинг танишиб, гаплашавермайсанми?! — деб уйлаб, у

қандайдир жавоб қилишга чоғланиб, —

бошини қашиётган эди,

шу сонияда (ишнинг ҳали чала жойи бор экан!) хонага

Ором Тожи акани бошлаб кирди.

Янги меҳмонларни куриб (аввалига) Олим: «Хайрият! Аёллар тергашидан қутуладиган бўлдим!» — де-

ган ҳаёлга борди. Аммо адашган экан. Бунга, куп ўтмай, қаноат ҳосил қилди...

— Бу киши сизларни қидираётган эканлар, — деди Ором даврадагиларга бирма-бир куз ташлаб. — Мен одам келганини пайқамапман! Биз ҳалал бермадикми?!

— Қани, марҳамат. Бемалол! — уй бекаларидек, мулозамат кўрсатди Зебо.

— Мен ишдан қайтаётғиб, кунглим тинчимасди! — Тожи ака Малоҳат билан Назирага имо қилди. — Булар, хўп, дейишиб, қораларини кўрсатмай ҳам кетаверади... Ҳамма ёқда аҳвол шу! Мана, менинг уйимда бир ҳафтадан буён жўмрак оқиб ётибди. Тузатамиз, дейди. Хўп, дейди. Лекин бажармайди! — Тожи ака Олимга юзланди. — Келин ким?!

Олим беихтиёр Ҳурриятга қаради.

— Тузалиб қолдингизми, қизим?!

— Менинг нима тузалиши керак?! — яна хафа бўлди Ҳуррият.

— Мана, бу қизларим, мен... шунча тосу куза! Шайтонлаб қолган экансиз...

— Ўзларинг шайтон! Кап-катта одам оғзига қарамаса... — энди асабийлашди Ҳуррият.

— Касал мен эдим, амаки! Юрагим оғриб қолди, — Тожи акага тушунтирди Зебо.

Тожи ака Олимни кузи билан сузди.

— Сен, бола, мени алдапсан-да! Хотиним, деган эдинг. Ёлғон экан! Бошқа экан! Меҳмонларимдан биттаси, десанг улармидинг?!

— У пайтда уйда ҳеч ким йўқ эди! — Олим буни айтишга айтиб, кейин оғзидан гуллагани, тилидан тугилганини сизди. Даврадаги Аёлларнинг барчаси бевовталанган, айниқса, Ҳурриятнинг ранги ўчган эди.

— Демак, зарур ишим бор, деб мени алдаб, боғда бу хоним билан ишрат қилаётган эканлар-да! — тешиб юборгудек Олимга ўқрайди хотини.

— Демак; эгрилик! Нопоклик! — Ҳурриятнинг гапини илиб кетди Тожи ака. — Милтигим ёнимда бўлса, иккингни ҳам итдек отиб ташлардим!

— Сал пастроқ тушинг, амаки! Ҳукм чиқаришга шошадиган одам экансиз! — Тожи аканинг дамани қайтарди Зебо. — Сиз, масалан, мени ёки Олим акани қаёқдан биласиз?! Инсонга баҳо бериш осон...

То ҳозир индамай ўтирган Ором ҳамон гапга аралашмагани дуруст эди! У ўтга мой сепгандек бўлди:

— Мен Олимвойни мўмин-қобил, деб юрар эдим. Билмас эканман! Узимизга ухшаган эканлар! Қарчи-гай, дейдими?! Қандингни ур, йигит! Қойил...

Бундан норозиланган аёллар багтар тутаққанча, ини бузилган қушлардек чуғурлашиб, шовқин кутара бошлашди.

Олим гишт қолипдан кучганини ҳис этди.

— Бу эгрилик ҳам, нопоклик ҳам эмас! — деди у, ҳеч кимга аҳамият бермай, уйчан. — Мен куп нарса-ни айтолмайман. Ҳаққим йуқ! Лекин мумкин бўлганини айтаман... Мен бугун Зебонинг қулини сурамоқчи эдим! Уни ўз никоҳимга олмоқчи эдим...

Бирдан жимлик чўкди. Кейин:

— Никоҳ?! — ҳаяжонланди Тожи ака. — Бу бошқа гап! Ҳамма рози бўлса, мен уқиб қуйишим мумкин! Дастурхон тайёр экан. Бир пиёла сув билан...

— Мен-чи?! Мен нима қиламан?! Мен рози эмасман... — мунгайиб ингранди Ҳуррият. — Устимга хотин олгани қуймайман! Олдин менга уч талоқ, демайсизми?! Ариза ёзмайсизми?! Ажралмайсизми?!

— Мен сендан ажралмайман. Иккита фарзандим бор! — деб гудранди Олим. — Лекин Зебога ҳам уйланмоқчиман! Ҳар ерда кучоқлаб юргандан... Агар кунса, албатта!

— Бир мен, кам эканманми?! Нега ундай қиял-сиз?! Нега яна уйланасиз?!

— Икки хотинли бўлмоқчи окам! — Ҳурриятга тушунтирди Ором. — Опажонимни яхши куриб қолганга ухшайдилар!

— Мен Зебони эқтираман. Зебо ҳам... — «айб»ини буйнига олди Олим.

— Аслида, никоҳ-пикоҳ шарт эмас! Шундай, юриш керак. Бежанжал! — гапни давом эттирди Ором. — Мана, мен саккизтаси билан юраман! Боққа кириб, кузимга курунган, қўлимга илинган мевани еб кетавераман...

— Милтигим енимда бўлса, итдек отиб ташлардим! — бўғилиб, нотинчланди Тожи ака.

— Менимча, биров билан кучада бундай юргандан, никоҳдан ўтган маъқул! — деди Ҳамида. У уйланиб, узугини тақди, яна ечди. — Муҳаббатга чора йуқ! Ҳисоблашмай бўлмайди!

— Сиз мени яхши кўрмаганмидингиз?! Кучаларда пойламаганмидингиз?! — Олимни нақ исканжага олди Ҳуррият. — Мен-чи?! «Ёр ўтган кучаларни супурай

сочим билан!» Сизга бевафолик қилдимми?! Бирон пайт айнидимми?! Ҳурматни буздимми?! Совиган овқатни олдингизга келтириб қўйдимми?!

— Ҳаммаси тўғри! — деди Олим эзилиб. — Мен сендан розиман! Лекин бу даврада... мен фақат Бахтигулни унча танимадим! Назира, биз билан Бахтигул уқиганми?!

Назира ажабланиб, Бахтигулга разм солди.

— Сиз қайси мактабни битиргансиз?!

— Мен битирмадим. Туртинчидан еттинчи... — эринибми, нохушланибми, деди Бахтигул. — Қўштутдаги мактаб!

— Биз Қўштерақда уқиганмиз! — чўрт кесди Назира.

— Булмаса... Мен сизни таниб турибман-ку! Қурганман, Олимжон! Уртоқлар ҳам айтишди. Қизик! Бошқа жойда қурган эканманми?!

— Мен унисини билмадим, — тўнғиллади Олим.

— Бу давра бегона бўлса... Мен юрагим зангини тўкмоқчи эдим!

— Мен тушунмаяпман. Бу гапларнинг муҳаббатга нима дахли бор?! — қизиқсинди Зебо.

— Бу даврада мен, Бахтигулдан ташқари, ҳаммани... олдин Назирани яхши қурганман! Кейин, Ҳамидани! Кейин, хотин, сени яхши қурдим! Мана, энди, Зебо, сиз... Қирқ йиллик умримда ҳеч кимни Зебочалик севмаганман, деб ўйлаётган эдим! Ҳозир қарасам, ундай эмас экан. Мен ҳар бирингизни юрак-бағрим ёниб, девона бўлиб севган эканман! Сабаб нима?! — билмайман! — йиллар бўйи муҳаббат эҳтиёжи дегандек ҳолат... кимгадир талпиниб, кимнидир қумсаб яшадим! Малоҳатни ҳаммадан кўп ёқтириб, уни йўқотиб қўйганим учун шундай бўлганмикан?!

— Эски гурларни нега кавлайсиз, Олим акажон?! Узингизни ҳам, мени ҳам уртаб... — деди титроқ товушда, қизариб, кузлари ёшланиб Малоҳат. — Эй Худойим! Айрилиқдан бошқа ҳам жазонинг бормиди?!

— Суд! Уртоқлик суди! Мен талаб қиламан... Эримнинг ахлоқи! Сизлар сезмаяпсизларми?! У расво экан! Шарманда экан! Шунча аёл билан уялмай... ўзи бўйнига олиб утирибди!

— Мен судга қаршиман! Менга шунақа, хотинларга очигини шартга-шартта айтадиган йигитлар ёқадди, — деди Ором. — Ойиси этагидан тутган боладек

юрадиганларни пуштим кутармайди! Қайсидир китобда ўқидим. Бир одам чўри қизга: «Бугун озгина нуш қилсакмикин?!» деб ялтоқланади. Хотинини Опа дейдиганлар майли, биттаси Хотин-ака, деган экан. Эркакчилик қаёқда қолди?!

— Никоҳ нима булди?! Энди ўқимаймизми?! — афтидан, зерикиб сўради Тожи ака.

— Никоҳ яхши, — деди Ҳамида узугини уйнаётди. — Лекин куп нарса эркакка боғлиқ. Сиз буни тугри айтдингиз! — Оромга юзланди у. — Менимча, эркакни муҳаббати учун эмас, муҳаббати булмаса, суд қилиш керак! Мана, бизнинг эрларимиз. Дугонамни кига кетдим, деб икки кеча уйга келма, ўзи нима гап, қаерда эдинг, демайди. Бунақада эрингдан топмаган ҳароратни бошқа ёқдан қидирасан-да!

— Биз ҳаммамиз битта эрга тегиб, чўри булишимиз керак эканми?! — яна асабийлашди Ҳуррият. — Шусиз ҳам, минг йил чўридан баттар... Эшитган булсанглар, икки чўри, эгалари уйида буғдой ўтказишаётган экан. Олижаноб бир инсон уларни, келиб, озод қилибди. Лекин улар: «Йжозат беринг, шу ишимизни тугатиб, кейин кетайлик!» дейишади. Ана, бизнинг қонимиз! Биров озод қилгани билан, буйнида арқон...

— Қўйсангиз-чи! Сиз ҳаққини кеткизмайдиган хотин экансиз... Мен хотинлардан нафратланаман! — деди Ором. — Дунёда гоҳ бекитиқча, гоҳ очиқ ишлайдиган Аёл Жамиятлари бор. Улар кейинги замонларга бориб, бутун ҳукмронликни қўлга киритмоқчи! Ҳаёт ушанда озода, тинч, тартибли булармиш... Қаттиқ курашиб ётишибди! Лекин узларига қийин. Чунки, унда эркак зоти қурийди... Мана, бизнинг идорада бир йили учта бошлиқ ҳам хотин булиб қолди. Ҳиринглаб, жикилаб, курсангиз, ҳаммаёқ бозор!

— Сиз ҳам ошириб юбордингиз! — Оромга деди Зебо. — Аёлдан уч олиш, билмадим... муносибми?! Нафратдан нафрат келади. Муҳаббатсиз яшаёлмайсан! Севиш керак! Дунёнинг асоси шу...

— Уйда дуторларинг йўқми?! — Олимга юзланди Тожи ака жонланиб. — Чалардим. «Муножот».

Олим бошини чайқади.

— Оғизда чаладиган чанг... Чанговуз бор! — деди Бахтигул шошиб, тиззасидаги халтани титкилаганча.

— Чанг булмайди! — деди Тожи ака. — Сен, бола, бугун мени бурдаладинг. Ич-ташим ағдарилди... Мен

ёш, содда эдим. Оғир кунларни кўрдим. Қиёматни!
Одам улдириш чумчуқ суйгандек... Бир куни қарасам,
қизим. Нима булганини узим ҳам билмайман... Ке-
йин, куп аёлни учратдим. Бировни қирқ йил, эллиқ
йил кутадиған қавм экан! Ўзбек шу... Баҳарнав, тепа-
да Худо, биз барчамиз пастда эканмиз! — Тожи ака
Бахтигулга тикилди. — Мен сизни танир эканман...
Ўз-узимдан гоҳ-гоҳ тоқатсизланиб, судга бораман.
Сизни анча йил бурун кесишган эди!

— Эрим аҳмоқ... Мен туҳматга қолдим. Айбим
йўқ! — буйни, елкаларини қисди Бахтигул. — Мен
ҳаммасини айтиб бермоқчи эдим...

Аммо у ўзи ҳақда ҳикоя қилишга улгурмади.

Эшикни елкаси билан туртиб очиб,

қўлида каттакон тоғора, —

Эргаш кириб келди.

* * *

— Эргаш... Ўзингми?! — деб пичирлади Олим
беихтиёр.

— Узим! Биринчи нусха! — деди одати бўйича
Эргаш. У тоғорани буш тумба устига қўйиб, даврада-
гилар билан сўрашди. Кейин: — Уйда меҳмон борли-
гини айтсанг, ошни шу ерда қилардим! — деди Олим-
га. — Сени кутдим... кутдим... кутдим!.. Ахийри, сен
оч утиргандирсан, деб қозонни ағдариб келавардим...
Лаганни ол, ош совимасин.

Олим иккита сопол лаган келтирди.

Эргаш ошни сузгач, даврага қўшилди.

— Қани, олинглар!

— Биз ош емаймиз! — деди ўзича ҳамманинг но-
мидан Ҳуррият. — Бу ерда суд... Суд бўлиши керак!

— Суд?!

— Унчалик эмас! Никоҳ муҳокамаси! — гапга ара-
лашди Ҳамида.

— Никоҳ?! — бақрайди Эргаш.

— Олим акам менинг устимга хотин олмоқчи! —
тушунтирди Ҳуррият.

— Нечта?!

— Мана, бу жувонни. Яхши кўриб қолганмишлар!

— Биттами? Иккита ёки учта бўлса, бошқа гап
эди!

— Сиз ҳам уччига чиққан, гирт хотинбоз экансиз!
Афтингиздан кўриб турибман!

— Кечирасиз... Ҳамма Мажнун, Фарҳод, Тоҳир булмайдилар! — деди Эргаш. — Улар шунинг учун, бу дунёга сизга, ёш кетган! Мен эрсиз аёлларга, айниқса қари қизларга ачинаман! Сон мингта... Ҳаёт шундай бир газлама эканки, улчаб кесиш, баъзан тартибга солишни ҳам уйлаш керак! Ҳар ким уз тирикчилиги билан овора. Мен бу ерда ҳеч кимни яхши танимайман. Балки, курғандирман, балки, курмаган... Фақат Олим менинг оғайним. У иккитага уйланадимиз, учтагами, менга барибир! Бировга номардлик, зулм қилмаса, бас! Лекин менинг йуригим бошқа. Хотинбоз эмасман. Эркажон билан болалар боғчасида танишганман. Кейин, ун беш йил бирга уқидик. Уни ёнимдан кеткизганим йўқ. У ҳам кетгани йўқ! Бу энди қисмат... Хуп, касалхонада ҳам, қамоқхонада ҳам киши овқатга қарайди. Олинглар! Ош қолмасин. Менга жавоб. Кучада ош қилган қуним, уйга бориб, Эркажон учун ҳам ош қиламан!

— Иккинчи марта оғирлик қилмайдими?! Бузилмайдими?! — деб қизиқсинди Малоҳат.

— Йўқ, ширин булади. Қўлим ширин, — кулди Эргаш.

У тоғорани кўтариб, хонадан чиқиб кетди.

20

— Улдирса, ош улдирсин! Олинглар! Емаслик уят булади, — деди Тожи ака.

Барча шунга кутаётгандек, ошга қўл чўзди.

Ош ширин эди.

Ҳуррият ҳам шаҳидан қайтиб, катта-катта ола бошлади.

Кейин...

Ҳуррият дастурхон устини йиғиштирди.

Ўзи чой дамлаб келди.

— Сизларга раҳмат! Мен энди кетай, — сал нотинчланиб, ўрнидан турди Бахтигул.

— Мен ҳам кетишим керак! — сапчиди Ором.

Улар изма-из хонани тарк этишди.

Қолганлар бир муддат — индамай, чой ҳўшлаб утиришди.

Ниҳоят:

— Узугим... — деб шивирлади Ҳамида.

— Фалокат! — деди Тожи ака боя Бахтигул утирган кўрсига имо қилиб.

— У қушнингиз уйда утирган бўлиши мумкин! — деди Зебо Олимга.

— Эҳтимол! — деди Оромнинг феъли тўғрисида уйлаб, Олим.

— Қарайлик! — таклиф қилди Назира.
Гув этиб қузғолиб, кучага чиқишди.

21

Оромнинг боғ-ҳовлиси эшиги ланг очиқ эди.

Олим барибир, эшикни уч-турт қоқди.

Ичкаридан сас эшитилмади.

Тожи ака ҳовлиқиб илдам босди.

Кейин бошқаларни имлади...

Хона турида Ором —

боши қип-қизил қонга беланган,

оёқ-қуллари каравотга боғланган ҳолда ётар эди.

Хонада ҳамма нарса сочилган-тузиган.

Малоҳат билан Назира Оромни арқондан бушатиб, аҳволини текширишди.

— Бошига қаттиқ бир нарса билан урибди! Икки соатларда узига келади, — деди Малоҳат.

— Ё алҳазар! Ё алҳазар! — деб еқасини ушлади Тожи ака.

— Сизнинг узугингиз нима, бутун уйни супуриб кетибди! — деди Ҳамидага Зебо.

— Миршаб чақирин керак! — деди Ҳуррият. У эрига қаради. — Ана, ахлоқсизлик оқибати!

— Ё алҳазар! Ё алҳазар! — деб қуйди яна Тожи ака. Бирдан сергакланиб, Олимга куз ташлади. — У ҳали шу атрофда юрибди! Узимиз! — Энди аёлларга юзланди. — Сизлар уйда бизни кутиб утиринглар! Қолган гапни кейин гаплашамиз...

3

СУНГГИ УЧРАШУВ

22

Бундан жилла бурун

сўқмоқ сунгидаги ойнаванд узун бино олдида тўп-ланишганча, нутқ ирод қилиб, ҳар хил ёзувли-тахталарни кутариб олган Эркаклар тарқалишган;

магазин эшигида биронта одам кўринмас эди.

(Алоқа булими ишламайди. Эшикка қулф солинган!)

— У сув буйида ёки дераза олдида булиши керак!— деди шу ерга етиб келганларида, Тожи ака. — Сен, бола, жарга туш! Мен идорани текшираман. Милтигимни оламан... Иш қандай кетишига қараб, бир-биримиз билан хабарлашамиз!

Олим индамай бош силкиб, сўқмоқдан қайроқ-тош ётқизилган ҳалқа-йўл томон жилди.

* * *

Унга бир уй эрталабдан буён (гоҳ яқинлашиб, гоҳ узоқлашиб) осойишталик бермаётган эди.

Шундай нақл бор. Эмишқи, бировнинг руҳи (жони) замонлар утиб, бошқа бир вужудда пайдо булармиш. Тарих саҳифаларида баъзан воқеалар такрорланиб туриши шундан эмиш!

Бу тушунчага Олимнинг иштибоҳи бор эди. Лекин...

Масалан:

Амир Насрулло! —

Муҳаммад Раҳимхон, Дониёлбий оталиқ, Шоҳмурод, Ҳайдарлардан кейин, Музаффар, Аҳадхон, Олимхонлардан олдин

Бухоро тахтига утирган манғит амири...

Бу одамдан бирон сурат (аниқ тасвир) қолганми?! — Олимга қоронғи эди. (Насруллонинг ҳатто туғилган йили ҳам номаълум, деб эшитган эди. Бир ярим асрга яқин давр ичида шафқатсиз, шухратпараст бу амир ҳаётига тегишли куп гаплар унутилганига Олим таажжубланар эди!)

Қизиқ жойи:

Амир Насрулло қиёфаси Олимнинг кузлари унгида (узи тасаввур қилиши қийин булган ҳолда!) купинча аниқ-тиниқ жонланар эди. Гавдали, чорпахил, бодомқобок, қошлари хурпайган, кузлари катта-катта, соқоли тўқ қора (гўеки қора булганига шубҳа йўқ)...

Яна қизиқ жойи (бошқа томондан келайлик):

Олим шаҳарда, куча-қуйда гоҳ-гоҳ куриб юрган пайтидаёқ —

Тожи ака унга кимнидир эслатгандек булиб туюлар эди. (Кимни?!)

Бугун ҳам қайта-қайта Тожи акани учратиб (даврада ўз тилидан ҳаёти туғрисидаги ҳикояни тинглаб),

шундай таассурот Олимни тарк этмади. Мана, ниҳоят бирга улар изқуварликка чиқиб...

У энди жарликка тушишга шошмай,
қайроқ-тош ётқизилган ҳалқа-йулда (тегирмон,
дейсизми?!), гир айланиб,
шу саволга жавоб изламоқда эди.
Бехосдан...

«Ахир, Амир Насрулло-ку!» —
унинг назарида, Тожи ака (афт-ангори, сохт-сумба-
ти билан) Амир Насруллони эслатаётган эди.

Фақат бу эмас! Қуйиб-қуйган Амир Насруллонинг
узгинаси эди!

Нега?! Нима учун, ахир?!
Олим ҳамон ҳалқа-йулда чарх урганича, —
шу ҳақда уйлай бошлади.

Амир Насрулло ҳаёти туғрисида —
у жуда кам нарса билар эди!

Насруллонинг ёшлик йиллари давридаги
Бухорога бағишлаб, Машхур бир Муаррих
шундай деб ёзган эди:

*«Бухоро ҳусни-таровати оврупаликларни ҳайратга
солади. Зангор гумбазлар, масжидлар, юксак мадраса
айвонлари, миноралар, шаҳар ичида шаҳар булган,
кунгирали деворлар билан уралган саройлар, уйлар,
дарахтзорлар орасида беркинган ҳовузлар, баланд де-
ворли ажойиб чорбоғлар, кейин, далалар, яна боғлар,
дарахтзорлар ва ҳар қандай чинакам пойтахтга хос
гавжумлик, куч-сурон. Буларнинг бари кишига завқ-
шавқ беради».*

Уша Муаррих бундай деб ҳам ёзган эди:

*«Бу ерда тор, ифлос, баланд-наст, қингир-қийшиқ
кучалару ранги учган, тузиб-тукилган лойшувоқ девор-
ли ғариб уйлар ҳам куп учрайди... Баъзан баданига
зулук қўйдирган ярим яланғоч кишиларни кўрасан.
Халқ безгак, риштадан азобланади...»*

Сирасини айтганда, бу тафсилотларни Олим шун-
чаки эслар эди. Булар уни қизиқтирмасди.

Бошқа бир Машхур Муаррих
амирлик тахтига минган Насрулло ҳаётини
шарҳлаган эди:

*«Уз ҳукмронлиги даврида тарқоқлик-булинишларга
барҳам бериш учун Шаҳрисабз беклиги, Қўқон, Хива
хонликлари билан урушлар олиб борди. Атроф-вилоят-
ларнинг барчасини бирлаштиришга уринди. Бўйсунма-
ган шаҳар-қишлоқлар аҳолисини аёвсиз қирди...»*

Биринчи Машхур Муаррихми, иккинчими, шу бо-
рада яна ҳикоя қилган эди:

*«Амир Насрулло 40 йилда 42 маротаба Қўқонни
забт этди. Ҳаммаёқни вайронага, мазористонга айлан-
тирди. Халқни талади, эзди, янчди...»*

Насрулло амирлигининг ўзи 40 йилга бормаган.
Демак, бу баҳо галат! — бир оз муболага борга ўхшай-
ди. «42» рақами ҳам... (Олим: «Бу амир Қўқонни забт
этишдан бошқа иш қилмаган экан-да!» деб уйлар
эди.)

Аммо учинчи Машхур Муаррих
Амир Насруллонинг Қўқонга сўнгги сафарини
батафсил қаламга олган эди.

(Олимини ҳозир қизиқтираётган шу эди):

*«Тарихий жазолардан хотин-қизларгагина хос бир
тури бордирки, буни «гису бурида» (бизга форслардан
утган булса керак!) — «соchi қирқилган» деб атайди-
лар. Яъни, жазоланган хотиннинг соchi (устарада
олингандай) тап-тақир қирқилади. Бу — ҳақоратлан-
ган, шармисор қилинган хотин (агар ўлмаса) бир умр
«гису бурида» бўлиб номланиб қолади... Мен бу шакл-
даги жазо фақат Шарққагина хосмикан, деб юрардим.
Ғарбда ҳам бор экан».*

Муаррих «Ғарбда» деганда инглиз қироличаси то-
монидан (бир замонлар) итоатсизлиги учун шундай
жазога мустаҳиқ қилинган шотланд қироличаси Ма-
рия Стюарт (Шиллер асари қаҳрамони)ни кўзда тут-
ганми ёки бошқа бировними?! — албатта, Олим беҳа-
бар эди. Муаррихнинг эса, ёзганидан кўпроқ воқеани
билиши кўриниб турарди. У сўзни бундай давом эт-
тирган эди:

*«Бухоро амири — Амир Насрулло Қўқонни тор-
мор қилди. Девонаи Ҳақгўй билан Қашқарга қочиб
кетаётган Муҳаммад Алихонни туттириб келиб,
сўйдирди. Муҳаммад Али (Маъдали)нинг саройида
бўлган тирик жонларнинг барини қилич дамидан ут-
казди. Энг охири хоннинг 14 ёшли ўғли Муҳаммад
Аминни ҳам олиб чиқдилар. Амир уни ҳам сўйишга
буюрди. Жаллод Муҳаммад Аминни, қўлларидан ки-
шандай буғиб-ушлаб, зеркунда ёнига ётаклади... Шун-
да Афғонбоғ саройи эшигидан ялангоёқ, паришон-
соч, мўйсафид бир кампир додлаб чиқди:*

*— Ҳой амир, — деди, — сенинг учинг Муҳаммад
Алида булса, ана, қурбонинг, оёғинг остида ётибди.
Бу норасиданинг нима гуноҳи бор, қуй, яшасин!*

Амир Насрулло жаллодларга иккинчи фармонни берди:

— Бу, гису бурида, набираси билан барабар, секин-секин улдирилсин!

Бу момо... Нодирахоним эди!»

Муаррих зукко эканлиги, гапнинг кифтини келтирганига қарамай, унинг ҳикоясида ҳам —

энди

баъзи ноаниқликлар, хатолар кўзга ташланарди.

Энг аввало...

«саройида булган тирик жонларнинг барини» деган жумла билан кейинги тасвир орасида зиддият бор!

Буниси майли.

Нодира йигирма йилга яқин (Умархон вафот этгач!) —

уғли Муҳаммад Алига суянди. У амир қаршисида уғли билан неварасини «тарозига солиши» мумкин эмасди! Қолаверса, 14 ёшли (агар 14 дегани рост бўлса) йигитни уша замонда (зодагон, кибор даврада) ҳеч ким (айниқса, Нодира) «норасида» демас эди. Бу — ҳақоратдек туюлар эди!

Умуман...

Нодира (малика) сарой эшигидан «ялантоёқ, паршон-соч», «додлаб» чиқишига ҳам Олим ишонмас эди!

Ҳаммадан ҳам...

«момо», «муйсафид бир кампир» (сал кейин «тонг-отардай оппоқ сочлари!») — булар

Нодиранинг асл ҚИЁФАСИдан узоқ эди!

Бир оз ҳорғинлик — чарчаш сезиларди. Лекин...

Ушанда Нодира 50 ёшдаги сочларига оқ оралай бошлаган, хушқомат, кўхли, ҳали қонида ҲАЁТ РУҲИ сунмаган жувон эди.

Умархон улганидан сўнг йиллар ўтса-да, унинг юрагида

ҳамон муҳаббат ути ҳам АСРАНГАН эди!

(Улар бир-бирини севгани эса маълум! Аини ҳақиқат эди. Нодиранинг газалларидан ташқари, бу ҳақдаги ривоятлар... Масалан, бир куни орада гашлик туғилиб, Умархон: «Сенга нимаики қимматбаҳо туюлса, олгин-да, Андижонга жуна!» — деган экан. Нодира: «Майли, кетаман. Аммо сиз мени вақтида иззат-икром билан олиб келгансиз, ўзингиз фойтунда кузатиб қўясиз!» — дейди. Умархон шартни бажаради. Андижон йулига чиққанларида, у: «Хўп, энди сенга қим-

матбаҳо нимани бераман?!» — деб сурайди. «Мен уни аллақачон узим билан бирга олганман!» — дейди Нодира кулиб, Умархоннинг юзига тикилганича.)

*(Рафиқо, менга бир дам дустлиг расмини изҳор эт,
Ки, мен бордим узимдин, ер агар келса, хабардор эт.*

*Қачон ишқ аҳлини ўлдирмогини ихтиёр этсанг,
Жафо тиги била аввал — менинг бағримни афгор эт.*

*Ҳақорат бирла, эй соқий, боқар майхона аҳлига,
Суниб бир жоми май, зоҳидни анда нақши девор эт.*

*Менинг ҳолимга йиглар — дашту саҳроларда
ваҳшийлар,
Агар куйига борсанг, эй сабо, еримга изҳор эт.*

*Қадинг раъно, ниҳоли сарвдур, жоно, хиром айлаб,
Чаман гулгаштида товус-қа таълими рафтор эт.*

*Юмулса кузларим, эй моҳи тобон, иштиёқингдин, —
Чиқиб ер остидин, муштоқларга арзи дийдор эт.*

*Зулайҳо муштаридур, ганжу гавҳар бирла васлингга,
Жаҳон аҳлини Юсуфдек — жамолингга харидор эт.*

*Гули савсан очилди, бенаволиқ қилма, эй булбул,
Чаманда Нодира ашъори бирла нола-у, зор эт.)*

Муаррих ҳикояни давом эттириб. —
қатл қилинаётганлар тўғрисида, жазава билан:
«бирининг бир қулогини кесдилар, сунг бошқасининг. Бирининг сочини қирқдилар, бошқасининг бир қулини уздилар...» — деган сўзларни келтирган эди. Кейин:

«Момо билан набира энг сунги нафасларигача бир-бирларига маҳзун-маҳзун термулиб, шеър ўқишдан тийилмадилар...»

Бу энди — мусиқали драма, деймизми! Уша куни —
қиймат қойим булган; шеърни уйлайдиган ҳолат эмасди!

Олимнинг билгани, тасаввур қилгани буйича, аслида,
воқеа бу тахлит кечган эди:

кўп САЛТАНАТ ЭГАЛЛАРИга хос аёвсиз кўйда
Амир Насрулло —

БАРЧАни саройдан бир йўла, тўп қилиб, ҳайлаб
чиқартирган эди. У Муҳаммад Алихон билан бирга,
Нодиранинг иккинчи ўгли Султон Маҳмудхонни ҳам,
Нодира билан бирга, келини, Муҳаммад Аминнинг
волидаси Норбибини ҳам юз-кўзларига қарамай, қато-
расига сўйдиртирган эди. (Саройдан олиб чиқилган 4
та Аёлни деворга жойлаб, шуваб ташлаган, деган фи-
кр ҳам юради. Булар ким?! — аниқ айтиш қийин.)
Алқисса, Амир Насрулло эркак-аёл, катта-кичик де-
май, кимларни жаллод қулига топширган, кимларни
деворга бостирган, кимларни қул, чўри қилиб, кейин
улдиртириб юборган...

Муаррих яна ёзган эди:

*«Амир Насрулло бу бечора зулмдийдаларни бир
ҳафтагача кумишга ижозат бермади... Қўқон халқи ет-
ти кунгача узилмас ҳалқадай, Нодирахонимнинг гав-
даси устида мотам тутди...»*

Бир ҳафта, етти кунми?! — маълум муддат жасад-
лар саргардон бўлгани, Қўқон халқи мотам тутгани
рост! Шунинг баробарида...

халқ — соқов тўда (оломон).

У — худбин. Ожиз.

У — журъатсиз.

Ахир, Амир Насруллога —

(Қўқоқ олдин мушт кутаради, дейдилар. Купин-
ча, кейин кутаради! Баъзан кейин ҳам...) —

одамлар юрак олдиришган эканми, эски-янги ки-
тобларда «У динни маҳкам тутарди. Юртни мустаҳ-
камлаш, халқ бошини қовуштиришни уйлаган эди!»
— қабилдаги «баҳо»лар учрайди. Ҳатто, уни маъри-
фатпарвар қилиб... Эмишки, Нодира газалларини ёд
билармиш. Шеър ва ҳаёт бобида баҳс олиб борган-
миш...

Олим учун:

Амир Насрулло — жоҳил бир киши, АЁЛГА —
ШОИР (ШОИРА)га зулм утказган, топтаган —
САЛТАНАТ ЭГАСИ эди!

Яна Олим учун:

Амир Насрулло, аёл баданига тиф тегмаслиги ке-
рак, деган ақидани бузган киши эди!

Яна:

Амир Насрулло МУҲАББАТга қул кутарган эди!
Олим Амир Насруллодан нафратланарди.

Уша АҚИДАни бузгани-ю, МУҲАББАТга қул кутарганидан, Тожи ака —

Олимга Амир Насруллони
эслатган булиши мумкин...

Олим қайроқ-тош ётқизилган ҳалқа-йулда айланаётиб, тўхтади.

«Шунча фатҳу нусрат, шунча дабдаба билан уз юр-тига қайтган Амир Насруллони оз фурсат утмай, Кенагасбегим қулогига симоб қуйиб ўлдирди!»

Учинчи Машҳур Муаррих ёзган ҳикоя шундай яқунланган эди.

23

Олим кўприк устида турганини сизди.

Бу ёққа нега келганини эслаб, пастга қаради.

Жар тубида, сув бўйида Бахтигул йўқ эди.

«Дарахтлар панасида беркиниб утирганмикин?!» — шунини уйлаб, Олим бу гал жарликка югуриб-сакраб тушти.

Сув ёқалаб бора бошлади.

Боғ-ҳовлида, хонада боя тўпланган давра унинг кўз унгида суратга айланган-қотган эди.

(Эҳтимолки,

ҳеч ким, ҳеч қачон

ҳеч қаерда —

бундай ҳолатга дуч келмаган!

Бу не сир-синоат?! Тушми, унгни?!)

Олим ҳамон (аввалдан бўлганидек) ҳеч нарсага тўшунмаётган эди:

1. Эрталабдан жарда, сув бўйида, кейин бинода, дераза олдида кўринган — Оддий Аёллармиди?! Парилар ёки Алвастиларми?!

2. Кундузи хонада (даврада) тўпланганлар-чи?! Парилар ёки Алвастилармиди?! Оддий Аёлларми?!

3. Олимнинг учратгани Парилар ёки Алвастилар булишса, бу борада Тожи ака, Ором нима қилиб юришибди?! Эргаш?! Оддий Аёллар булишса (ким урда, ким қирда), шундай фавқулодда (аниқ кун, аниқ соатда) йиғилишлари мумкинмиди?! Бунга ақл бовар қиладими?!

Ва яна, энг қизик жойи...

4. Улар Парилар ёки Алвастилар булишса, Бахтигулни (Бахтигул ҳам деёлмайсан!) қидиришдан маъно қани?! Оддий Аёллар булишса, нега Бахтигулни бу

жарликдан-у, кемани эслатган юксак бинодан қидириш керак?!

Шу аснода...

Олим (умрида нечанчи бора!) яна:

«Оддий Аёллар билан Парилар ёки Алвастилар — бир қавмдан эмасмикан?! Биз, эркаклар билмаймиз!» — деб уйлаб,

АЁЛЛАРнинг Бошқа Бир олам эканлигини хис этмоқда эди!

*(Сени топмоқ баса мушкулдур-у,
топмаслиғ осонким, —
Эрур пайдолиғинг пинҳон,
вале, пинҳонлиғинг пайдо...)*

Сув ёқалаб бораётиб,

энди Олим

ишончсизликми, журъатсизликми сеза бошлади.

Ҳозир, биринчи навбатда, Зебонинг оромга айтган гапи унинг ёдига тушди:

«Аёлдан уч олиш, билмадим... муносибми?!»

Хуп! Бу ерда (айни фурсатда) бировдан биров уч олишни хаёлига ҳам келтираётгани йўқ. Шароит бошқа! Айниқса, Олимнинг Бахтигулга нисбатан нима адовати бор?! (Афтидан, Тожи ака ҳам бу аёлга ҳеч қандай адоват билан қарамайди!) Бунинг устига, аёл (Бахтигул) жиноятчи. Хавфли жиноятчи! Уни уз эркига қуйиб юборолмайсан!

Шундан кейин, Олимнинг хаёлидан кечди:

Хуррият (боя) ақлли гап қилди. Миршаб чақириниш керак эди! Албатта, Бахтигулга (минг тиш-тирноқли булмасин!) юзлашишдан Олим кўрқмайди. Лекин аёл кишининг буйнига гуноҳини қандай қўясан-у, қандай тутиб, уни уйга (жиноят руй берган жойга) қайтиб олиб борасан? Осон эканми?! (Жиноятчи эркак булгани дуруст эди. Уриб-тепиб ҳам, ҳайдаб кетаверардинг!)

Олимни Хуррият қанчалик Афандига чиқармасин! —

унинг назарида, бу кун Дунёлар юзидан Ниқоб кутарилгани аниқ эди!

Олим шу боисдан, ишончсизликми, журъатсизликми сезаётган эди!

Бирон ерда Бахтигулнинг қораси кўзга ташланмасди.

Атрофга разм солиб, Олимни бугун эргалабкидек (яна) Хотин-куприкнинг бу ёққа «кучириб» келтирилгани ажаблангирди. У, талабалик йиллари уралиб-буралиб оққан сув бўйида, мевали-мевасиз дарахтлар соясида дарс қилишгани, имтиҳонга тайёргарлик кўришгани — уша ёшлик пайти (олтин давр)ни эслаб, беҳосдан...

бу ер Хотин-куприк булса, ҳув нарида, четда, панада

қандайдир унги (ғор)! — кўпинча йигит-қизлар (шумликми, шўхликми) бир-бирларидан қочиб-яшири-нишар эди...

Бахтигул гадейтопмас жой, деб
шу унги (ғор)га беркинмаганмикан?!
Олим дарахтлар остидан тўғрига қараб юрди.

24

Боғ-ҳовлида, хонада боя тўпланган давра — сурат унинг кўз унгидан кетмаётган эди!

Даврада Малоҳат билан у, очиқ сўзлашолмади. Бунинг иложи йўқ эди! Энди эса кунглида (кимдандир, нимадандир) норозиланиб, изтироб чекмоқда эди.

«Малоҳат бу кунга қадар қай бир овлоқ гушада эди?! Нега қарийб йигирма йил дом-дараги булмади?! Бу орада ҳаёти қандай кечди?! Бахтлими?! Бахтсизми?! Номии тилга олинганида, нима учун кўзларига ёш тулди?!»

Сунгги йилларда Олим, Малоҳатдан узоқлашган эди.

Эсламас, уйламасди.

Бироқ Олим Айрилиққа Куника Бошлаган эди, холос,

Малоҳат — унинг сунгақларида яшар эди!

Уша ёшлик пайти (олтин давр) утиб, —

Олимнинг ҳаётида Малоҳатга вобаста шундай воқеалар руй берган эдики (аввалига чексиз бахт; кейин, фалокат — улим остонаси...)

* * *

Олим аскарликдан қайтган эди.

Мана, шу маъмурий идора (Маърифат буйича Бошқарма)га ишга кирган эди.

Малоҳатдан — йиллар ўтиб! — ҳамон умидини узмаган эди.

Ёшлиқдан китобга ўрганган эди.

Буш қолдимиз, ўқир, кўп ўқир эди.

Китоб ўқимайдиган кишиларни кўрса, «Бу қандай одам ўзи?! (Одамми?!). Ўқимай яшаб булар эканми?!» — деб асабийлашар, ҳатто (кулгили) газабланар эди!

Шу кунлардан бирида газетани куздан кечираётиб, дабдурустдан, мен ҳам бирон нарса ёзсам-чи, деган уй кўнглидан кечди. Нимани?! Масалан... Бир йигит билан қиз кўчада тасодифан танишишади. Улар куни бўйи суҳбатлашиб юришади. Аммо кечга томон одам қайнаган аллақайси майдонда бир-бирларини яна тасодифан йўқотиб қўйишади! (Бўзчи билганини тўқийди!) Қизнинг исми... Малоҳат! Йигитнинг исми... Обид... бўлиб қўяқолсин!

Бу — оддий бир ЛАВҲАми, ҳаётинг бир МАНЗАРАми эди?

Олим ёзди.

Редакцияга кўтариб борди.

Унинг илжайиб кириб келганига зид ҳолда, редакция ходими безрайиб утирарди.

Жуда нохуш қаршилади. Бу етмагандек, Олимдан олган кўлёмани каттакон стол чеккасига улоқтирди.

— Кейин, кириб. Бирон ҳафтадан кейин! Ўқирман, — деди бўғилибми-зарда билан.

Олим айб иш қилгандек хижолат чеккан, тарвузи кўлигидан тушган куйда уйга қайтди.

У бир ҳафта эмас, бирон ойдан сўнг, ушанда ҳам, сени улдиришмас, деб уз-узини мажбурлаб, — яна редакцияга борди.

Бу гал (ажабки!) редакция ходими уни, аксинча, кулиб-яйраб, кўлларини бир-бирига ишқаб қаршилади.

— Ёзганингиз чиқиб кетди! Кўрмайсиз-да! — деди. Эринмай бошқа хонадан газета топиб келди.

Олимнинг ёзгани «Севги» деган сарлавҳа остида, чиройли расмлар билан безатилиб, босилган эди!

Бироқ бу ҳолва экан! Редакция ходими унинг қўлига қалин бир қоғоз жилд тутқазди:

— Сизга келган хатлар. Уйга бориб, ўқирсиз!

Олим уйга қайтиб, —

шошмасдан жилдни очди.

Худоё тавба! Жун бир ҳолатдан

халқнинг чайқалиб кетгани...

Неча юзлаб хат! Чалкаш жумлалар, ҳарфий хатолар... Аммо яланғоч қалб! Ишончми-ҳасрат... мактубларда (тахминан) бундай сўзлар ёзилган эди:

«Менинг бошимдан утган воқеа «Севги»да тасвирланибди. Қаттиқ таъсирландим! Фақат менинг исмиим Абдумажид, мен ёқтирган қизнинг исми Гулсум эди! Қолган ҳаммаси туғри...»

«Мен даштда чупонман. Газета кам келади... Илтимос, «Севги» деган ҳикояни қайтиб босинглар! Шаҳарли бир одам гапириб берди, мен жудаям қизиқиб қолдим...»

«Йигит билан қиз танишгач, бир-бирларидан адрес олмай, катта хато қилишган! Обид ака билан Малоҳат опанинг яна учрашишларига тилакдошимиз!»

«Биз шу хатни ёзиб, почтага ташлаган кундан кўзимиз турт бўлиб, газетани кутамиз... Бизга «Севги» керак! Бир нусха. Илтимос...»

«Бу воқеанинг давоми бўлиши керак-ку! Нега давомини ёзмаяпсизлар?! Халқни уйламайсизларми?!»

«Биз бир гуруҳ талабалар «Севги»ни муҳокама қилдик. Мақола учун раҳмат! Бизнинг таклифимиз, Обид билан Малоҳатни милиция орқали топдириб, бирон ерда учраштиринглар! Натижасини газетада, албатта, ёзинглар!»

Обид исмли йигитлар, айниқса Малоҳат исмли қизлардан кўп хат келган эди. Булар орасида исми Обид, Малоҳат деган қизни ёқтирганлар ҳам бор эди! Лекин бу йигитлар Олим булмаганидек, бу Малоҳатлар ҳам —

унинг излагани эмасди!

Бироқ...

ҳали иш битмаган эди.

Редакциядан Олимга, бир келиб кетсангиз, деб кўнгироқ қилишди.

Яна борди.

Редакция ходими унинг қўлига олдингидан ҳам қалин жилд тутқазди:

— Хатлар... — Кейин, қушиб қуйди. — «Севги»га ухшаган бирон нарса! Биз жон деб... Одамлар сиздан кутяпти!

(Олим уйда яна жилдни очди.

Бир қария иккита дафтар тулдириб, уруш пайти Малоҳат деган ҳамширани учратгани... қидириб, кутиб, қирқ йилдан сунг тоғдаги бир санаторийда тасодифан юзма-юз келгани... ўтган кунларни эслаб, улар аччиқ-аччиқ бўзлашгани... шуларни батафсил ёзганини айтмаганда, —

бу янги мактублар аввалгилардан кам фарқ қилар эди!

Яна

унлаб, хат йуллаган Малоҳатлар ичида —

Олим излаган

Малоҳат

йўқ эди!)

Энди Олимга нисбатан муносабат узгарган эди.

Оғайнилари Исмоил, Эргаш, қуни-қушнидан тортиб,

Бошқармадаги эркак-аёл...

барча ундан (чиндан ҳам) НИМАДИР каромат кўрсатишини кутаётгандек эди!

Бунинг устига, Олимнинг ўзи ҳам...

«мазахурак» дегандек аҳвол!

У

бир ой...

икки ой...

уч ой...

кунни кун, тунни тун демай —

НИМАДИР ёзишга уриниб, азобланди.

Аммо ҲЕЧ НАРСА ЁЗА ОЛМАДИ!

Гап шундаки...

Олим — ошиқ эди. Ёзувчи эмасди!

Яна гап шундаки...

«Севги»ни ёзганида, у УЗ ҲАЁТИДАГИ ЭНГ МУҲИМ МАНЗАРАНИ ҚОҒОЗГА КУЧИРГАН ЭДИ.

Унинг ҳаётида —

бошқа

бундай

МАНЗАРА

йўқ

эди!

Олим беихтиёр пайқади:

эрталабдан бошогриқ билан бошланган КУН чи
пирак булиб утган,
ана офтоб ҳам уфққа енбошлаган эди.

Кейин:

дарахтлар остидаги бир тункада
ҳолсизланиб утирганини пайқади.

Кейин:

ҳозир у, негадир —
Зебо эмас, Малоҳатни эслаб,
Зебо эмас, Малоҳат тўғрисида
уйлаётганини пайқади.

* * *

Кун утади.

Узгаради кун.'

Узгаради чор атроф.

Ҳаёт.

Мангу булиб туюлган

қонун

Уз-узига излайди нажот.

Узгаришар одамлар.

Кузлар.

Қиёфалар.

Бутун ранги-руй.

Ула бошлаб урганган сўзлар,

Кела бошлар

Илоҳий бир уй.

Ажиб руҳдан порлаб

шу йўсин

Зулматларга чулганган жаҳон; —

Қайта бошдан

инсон уз-узин

Таний бошлар

энди ногаҳон.

Унутилган

покиза бир ҳис

Унинг кукси, қалбига

инар.

У янгидан, чукканича тиз,

Муҳаббатга фақат

сигинар...

Ҳаётда бахтми, обру-эътиборми?! — буларнинг ҳам жавоби бор экан!

Олимнинг ошиғи олчи эди.

У ҳали куксини кутариб юрган эди.

(Малоҳатни топишига узича ишонарди. Иши ҳам кунгилдагидек кетаётган эди!)

Кутилмаганда ҳасад, гайрлик-ғараз келди.

(Балки, адоватдир?! Ким билсин!)

Ёдгор, Теша, Муртазо деган йигитлар Олим билан болаликдан бир гузарда ўсишган ва (тақдир тақозоси!) Бошқармада бирга ишлашар эди. Булар душман эмас, Олимнинг дўстлари эди! Гоҳ кундузи, гоҳ оқшомлар тупланиб, улфати-чор куча айланишар, дардлашар-суҳбатлашишар эди. Лекин...

олдиниға Олим уларға итоат қилган бўлса, энди улар Олимға итоат қилишар эди! Бундан ташқари, улардан бири (Теша)нинг (яна тақдир тақозоси!) хотинининг исми — Малоҳат эди!

Сунгги пайтда —

бу йигитлар, ҳар қачонгидан ортиқ меҳрлари тушиб, Олимни асраб-авайлаётгандек бўла бошлашди.

Ва ниҳоят...

бир куни...

уни ҳазиллашиб-эркалаб,

елкалари билан туртиб қуйгандек

булишди.

Учинчи қават айвонида туришган эди! —

сирғалиб кетиб, Олим пастга «учди»...

«Онажон!

Менинг куксимда бир соз — таранг тортилган, жаранглар эди!

Энди бирма-бир симлари узила бошлади...»

«Мен дунёга келиб, нима курдим?! Нимани англадим?!

Ҳеч нарса...

Дунё жумбоқ эди. Жумбоқ бўлиб қолаверди!»

«Мен буюк бир ишлар қилмоқчи эдим. Эплаёлмадим...»

«Одамлардаги ёвузлик, ваҳшийлик... Тобакай бу азоб?! —

ҚИЕМАТгача давом этадими?!»

«Менга яхшилик қилган қайси одамга мен яхшилик қилдим?!»

Мен яхшилик қилган қайси одам менга яхшилик қилди?!»

«Онажон...»

Ушанда:

Олим қаттиқ уйқуга чўмган,
бутун тирик мавжудот — бир томонда,
у — бошқа томонда эди!

Ушанда:

у — янги туғилган боладек, Номаялум Аёл (малоиками?!) овозидан «уйғонган» эди!

Сенинг ҳаёт-мамотинг (сирасини айтганда!) атрофдагилар учун аҳамиятсиз (дахлсиз). Нар и борганда, оҳ-воҳ...

Сенга ҳеч ким нажот бера олмайди!

Сен куз юмишинг ёки

қайтиб кузларингни очишинг —
ёлғиз БУЮК ИРОДА (ҚОДИРИ ҚУДРАТ)га борлик, ёлғиз У — сенга МАҒФИРАТ кўрсатиши мумкин! —

экан...

«Ўзим сирғалдим! Ўзим йиқилдим!»

Олим дардини ичга ютди.

Уни УЛИМ марҳаматли булишга ургатди.

У Ёдгор, Теша, Муртазоларни айбламади. Кек ҳам сақламади. Тирик қолгани ҳаққи, кечирди. Чунки, — булар душман эмас, унинг дўстлари эди!

(Бахтигулни ҳам топгани билан, Олим тутиб, бировлар қулига топширолмайди. Унга туғри келмайди... Журъати етмайдими, кўксида нафрат йўқми?! — Худо шундай яратган! Тожи ака уни бекордан ҳамроҳликка танлаб, бу йўлга солди!)

Ана, у ҳамон маъмурий идора (Бошқарма)да ишлайди.

Олим учун бу ер (гуёки) — қўл тегирмон.

*(Бозорингни узинг қил,
Тегирмонингни узинг торт!)*

МАЪРИФАТ дейсизми?!

ЖАҲОЛАТ олдиди маърифат нима?! —

минг йиллик тарихга қаранг:

тунда ёқилган шам...

Лекин тегирмон айланиши керак (тегирмон гувиллар эди!)

Энди замонлар қоришган бундай манзарани тасаввур қилинг:

қачондир бу бино,

бу қурилма —

шамол тегирмон,

кейин сув тегирмон эди!

Чор атрофда янгидан-янги бинолар тикланиб, яланг майдонлар қолмади. Олдинги катта шамоллар йуқ...

Сув йуллари ҳам беркилган. Жумракдан оққанини албатта, бир тегирмон сув, деёлмайсиз...

Тегирмон барибир, айланиши керак!

Турт киши афти-ангори косибга ухшаган, ун эмас, курумга кумилган намойишда, елкаларида оғир қопларни ташиб, тегирмонга бугдой келтириб тукишади. Яна турт йигит (туяга ҳай мадор) буларга ёрдамчи. Барчалари юклари бўлмаганда ҳам, қунишиб, бошига калтак тушаётгандек, кифтини қисиб юришади. Туртта жувон пастда, тортилган унни тўшлаб, тарқатишади... Жамоа шу! Азоб билан тегирмонни айлантиришади!

(Аммо улар тегирмондан бутун чиқадиган одамлар!)

Тегирмоннинг эгаси — Жасур деган йигитча. Гоҳ уч, гоҳ олти ойда бир келиб, устига губор қунишидан қурққандек, эшикдан секин муралайди. «Тегирмон айланяптими?!» — деб жилмайиб сўрайди. «Айланяпти!» «Ҳа, яхши!» — ура қочгандек кетади.

Азоб билан (бу ердагилар) ўз ишларини қилишади. Бировнинг тегирмонига сув қуйишмайди! Тарихда халқнинг бошида тегирмон тоши юргизганлар оз эмаслигини яхши билишади! Ҳарҳолда, ун етказиб туришни уйлашади. УН — оқлик. НОН — азиз! Ун керак! Нон керак...

Олимни хаёл олис-олисларга етаклайди.

Дашти-саҳроларда судралган,

кейин бозорларда сотилган —

қуллар...

чуриларни эслайди.

Негадир...

чалги кутариб, бугдойзор оралаб бораётган отаси,
оёқлари учида туриб, тандирда нон ёпаётган она-
жони —

кузлари унгида жонланишади.

Бейхитёр...

эски бир эртақ унинг ёдига тушади.

* * *

(Бу эртақни Олим болаликдан эшитган-уқиган
эди.

Йиллар утиб, узоқ-яқин турли мамлакатлардаги
ёзувчиларнинг китобларида ҳам шунга яқин —
оҳангларни курди. Шамол, булут сингари
ГАП ҳам айланиб, Ғарбдан Шарққа,
Шарқдан Ғарбга кучиб юраверар экан-да!)

Олим ҳозир дарахтлар остидаги тункада,
Бахтигулни қидириб-қидирмаслигида бирон
маъно бор-йўқлигига ақли етмай, —
ҳолсизланиб утирганича,
яна шу эртақни эслади...

Бир подшо,

унинг буйга етган қизи бор экан,

Подшо қизини эрга бермоқчи бўлибди.

Қиз шарт қуйибди: «Кимки, уч ёлгондан ҳар бири
ичида қирқта ёлгон топиб келса, шунга тегаман!»

Подшо вазир-вузаролари билан маслаҳатлашиб,
турт томонга жарчи жунатибди. «Ёлгонни биз боп-
лаймиз!» — деб саройга одам ёғила бошлабди.

Атрофига аёнларию донишмандларни йиққан
подшо, келган киши «маҳорати»ни курсатгач, ҳар гал:
«Хуш?!» — деб сураар экан. Лекин ёнидагилар: «Тақ-
сир, бу гап дунёда бор!» — деб қўяқолишар экан.

Ниҳоят, кимларнингдир эшигида хизмат қилиб
юрган биттаси келиб, бундай жаврабди:

— Мен камбағал-қашшоқ, етимман. Отадан битта
эдим, ула-ула учта булдик. Учала оға-ини гадойтопмас
бир жойда куришиб-сурашиб қолдик. Қарасам, бири-
мизнинг ёқамиз йўқ; биримизнинг енгимиз, биримиз-
нинг этагимиз. Қисқаси, бир улфат бўлиб, йулдан
юрмай, четга чиқмай, кетавердик. Қарасак, бир ерда

учта танга ётибди. Иккитасининг сийқаси чиққан, биттасининг муҳри йуқ. Муҳри йугини этаги йуқнинг барига солиб, яна кетавердик. Йул юрдик, йул юрсак ҳам мул юрдик; бориб-бориб, қандайдир сойга тушдик. Қарасак, учта балиқ ётибди; иккитаси улик, биттасининг жони йуқ. Жони йугини олиб, буни ҳам этаги йуқнинг барига солдик. Сойдан чиқиб, яна йулга тушдик. Олдимиздан учта уй чиқди. Иккитасининг томи йуқ, биттасининг усти яланғоч. Яланғочига кириб борсак, учта қозон турибди. Иккитаси илма-тешик, биттасининг таги йуқ. Таги йугига этаги йуқнинг барида олиб келган жони йуқ балиқни солиб, пиширмоқчи бўлди. Чангалзорни ахтариб, утин тополмай, балиқни пиширавердик; аямай утин ёқаверганимиздан, балиқнинг суяклари ҳил-ҳил бўлиб пишиб, гүштига иссиқ утмабди. Уч оғани уни еявериб-еявериб, қорнимиз туйиб кетибди! Кетамиз, деб эшикдан сиғмай, тешикдан чиқиб, жунаб қолдик. Йул юрдик, йул юрсак ҳам мул юрдик; бир чўлга бориб қолдик. Қарасак, битмаган утнинг тагида туғмаган куёнининг боласи ётган экан. Экилмаган толнинг кесилмаган новдасидан бир хул гаврон ясаб, соб қолдик; уч думалаб, йиқилди; ушлаб суйвордик. Олти ботмон ёғ қилди, олти ботмон гүшт. Гүштини пиширмай, қотирмай еб ташладик. Иккитамиз туймадик, биттамиз оч қолдик. Икки акам хафа бўлиб-аразлаб кетди. Ёғ узимга қолди, деб чоригимни ечиб, олти ботмон ёғ билан мойладим. Биттасига етди, биттасига етмади! Чарчаган эканман, ухлаб қобман. Бир вақт говур-гувур, туполонни эшитдим. Сакраб урнимдан турсам, мойланган чоригим билан мойланмагани ёқалашиб, солишиб ётибди. Иккаловининг ҳам жағига тушириб, тагин уйқуга кетдим. Бир маҳал уйғониб қарасам, мойланган чоригим менинг чопонимни устимдан тортиб олиб, узи ой-қора қилиб ёпиниб, ухляпти. Мойланмаган чоригим аразлаб кетиб қолибди! Мойланган чоригимни уйғотиб, кийиб олдим. Этаги йуқ чопонни бар уриб, уйга қараб жунадим! Мен кетаётганда, уйда кампир онам билан бир хўрозим қолиб эди. Келсам, на чориқ бор; на кампир, на хўроз... Кунглим бузилиб, йуқолган бир пой чориқ, кампир билан хўрозни излаб, яна йулга тушдим. Йул юрдим, йул юрсам ҳам мул юрдим; бир қишлоққа етдим. Ахтариб, суриштириб, хўрозни топдим. Бойникида деҳқончилик қилиб юрган экан! Куришиб, йиғлашиб, ҳол-аҳвол сўрасам, олти ой ишлаб, иши ҳақи битта

жуводдиз бупти; уни ҳам хужайини нася қилибди. Хужайини билан жанжаллашиб, жуводдизни ундириб олдим. Хурозга: «Юр, кетдик!»— десам, «Тагин олти ойга келишганмиз; уч ойи утди, қолган уч ойни битириб, ҳақимни олиб, узим бораман!»— деди. Жуводдизни кутариб, хуроз билан хайрлашиб, яна уйга келсам, уй ҳам йуқ. Тоза диққат булиб, уйни, кампирни, бир пой чориқни излаб, кезина бошладим. Тепаликка чиқиб қарадим; энам кўринмади. Қирга чиқиб, тоққа чиқиб қарадим; кўринмади. Чуқур бир жарликка тушдим. Жуводдизни ерга санчиб, устига чиқиб қарасам, дарё буйида кир ювиб ўтирибди. Жуводдизни олиб, неча тоғ, неча қир ошиб, олдига бордим. Мени йуқотиб, бировникида чўрилик қилиб юрган экан. «Юринг, кетдик!» — десам, «Ҳақимни олмай, кетмайман!» — деди. Уч йилдаги иш ҳақи уч ойлик ризқи булибди. «Сен кетавер, яна уч ой хизмат қилиб, узим бораман!» — деди. Этаги йуқ чопонимни бар уриб, пешонамга бир тушириб, кампирнинг олдидан дарёнинг купригига қараб йул олдим. Дарё тошиб, куприкни сув олиб кетган экан. Саратон куни, терлаб-пишиб, сув ичай десам, дарё музлаб ётибди. Тошлоқда битта тош тополмай, каллам билан музни уриб ёриб, музга калламни тиқиб, сувдан ичиб жўнадим. Кетатуриб, жуводдизим эсимга тушди. Сув ичаётиб, уша ерда қолдирибман! Қайтиб дарё буйига келсам, жуводдиз йуқ. Қатққадир кетиб қобди!

Айланиб, энамнинг ёнига бордим. Кампирнинг уч ойи битган экан. Хужайини, яхши ишлаганига суюниб, уриб-улдириб қуйибди... Хужайиннинг олдига бордим. «Кампирнинг ҳаққини тула!» — деб ёқасидан судраб, кучага олиб чиқдим. Купчилик араллашиб, бир эшак ундириб берди! Эшакни миниб кетаётсам, йулдан қирқ карвон утаверди. Карвонбоши тўхтаб, менга: «Эшагинг яғир бупти! Туқимини бошқатдан уриб ол!» — деди. Тушиб қарасам, эшакнинг кифти уйилиб ётибди. Карвонбоши дори, деб қулимга битта ёнғоқ берди. Ёнғоқни куйдириб, яғирга босдим. Туқимни уриб, энди йулга тушмоқчи булиб турсам, яғирдан ёнғоқ кукариб чиқиб келяпти! Ҳаш-паш дегунча кутарилиб, гуллаб-туга бошлаб, пишиб ҳам қолди! Устига чиқиб қоқсам эшакнинг бели майиб бўлмасин, деб уни бир шудгорга олиб келдим. Билакни шимариб, шу кесак отаман, отаман, лекин на битта кесак қайтиб тушади, на ёнғоқ. Бир пайт шудгорда кесак қол-

мади. Бошқа илож йуқ экан, деб ёнгоқнинг устига чиқсам, уч ботмон шудгор бул кетибди. Бир чеккада шилдираб сув ҳам оқиб турибди! Зап тарвуз экадиган ер, хайф кетмасин, деб тарвуз эка қолдим. Хар тарвузлар етилди, қучоққа сигмайди! Сувнинг буйига утириб, тарвудан биттасини суймоқчи булдим. Озгина чақмоқлаб, пичоқнинг учи билан туртиб оламан, деган эдим, ўпирилиб, пичоқ тарвуднинг ичига тушиб кетди. Энгашиб олмоқчи эдим, узим ҳам тушиб кетдим. Пичоқни излаб бораётсам, бир одам йулиқди. «Ака, йул-пулда пичоқ кўрмадингизми?!» — дедим, сен ҳали пичоқингни қидириб юрибсанми, деб роса кулди. Улар, қирқтадан туяси бор қирқта карвон, бир-бирларини йуқотиб, тополмай юришган экан...

Подшонинг қизи қуйган шартни бажарган йигитга барча тан берибди!

Ваъдага биноан, унга қиз эрга тегибди...

Воқеа шундан иборат эди!

Эртак яхши эди. Олимга ёқарди.

Аммо Олим йиллар буйи уйлаб, тушунолмасди:

Шоҳга, айниқса унинг қизига бунча ёлгоннинг нима кераги бор?! Ёлгоннинг ҚАДРИ (ёлгон гапириш буйича МУСОБАҚА) тўғрисидаги бу эртак нега туқилган?! (Дунёдаги бутун гуноҳлар ЁЛГОНдан бошланади, деган ҳикмат қаёқда қолди?!) Тегирмон яхшироқ айлансин учунми?!

Муҳаббат ва ёлгон — аслида, бир-бирига зид...

(ЭРТАК шунчаки нозик бир ҳолат, албатта!

Хаёл эпкинлари, деймизми...)

Олим Малоҳатни ёқтирганига — бирон жиддий сабаб бормиди?!

Мажнунга:

— Сенга Лайлидан кура яхши, бадавлат бир қизни топиб берамиз, — дейишди.

— Мен бунинг учун уни севганим йуқ, — деди Мажнун.

— Сенга Лайлидан кура ақлли, меҳрибон қизни топиб берамиз, — дейишди Мажнунга.

— Мен бунинг учун уни севганим йуқ, — деди яна Мажнун.

— Сенга дунёда энг гузал қизни топиб берамиз, — дейишди.

— Мен бунинг учун уни севганим йуқ, — деди Мажнун азобланиб.

— Булмаса, нега севдинг?!

— Нега севганимни билсам, мен уни севмас эдим...

25

Қуёш қайта бошлаган;
атроф-олам жимжит эди.

Олимни куннинг (балки, умрнинг!) бирон жиддий узгаришсиз, маза-маъносиз утиб кетаётгани эзмокда эди.

Унинг ҳозир қимир этгиси келмасди. (Қиёматгача дарахтлар остидаги тункада шундай утираверса!) Лекин илож йуқ. Бахтигул...

У узини мажбурлаб, урнидан турди. Дарахтлар ора-лаб яна йулида давом этди.

Боғ-ҳовлида, хонада боя тупланган давра — ҳамон куз унгида эди.

Олим боғ-ҳовлида аҳвол қандай? Аёллар у билан Тожи акани кутишяптими?! — билишни истар эди.

БУЁҒИ НИМА БУЛАДИ?

Малоҳатни ақалли яна бир кургиси, бир огиз сузлашгиси келар эди!

Аммо унга аён эди:

Малоҳат бундан буён ҳам (Олим учун) олисдаги **ГУЗАЛ БИР ЧЕҲРА** булиб қолаверади!

Зебо-чи?! Зебо унинг никоҳига кирадими?!

Хуррият бунга кунадими?!

Никоҳни Тожи ака уқийдими?! Бир Сталин, бир Амир Насруллони эслатаётган булса, никоҳ уқишга

ҲАҚҚИ борми?!

Олим шу палла ҳис этди:

унинг хаёлини яна Зебо

банд эта бошлаган

эди...

* * *

У илдам кета бошлади.

Анча юрди.

Ахийри, тухтаб, бошини кутариб қаради.

Узоқда — унгир (гор)...
Куп ўтмай, яқинлашди...

26

Негадир унгир (гор)га чироқлар ўрнатилган эди.
Буниси майли. Турда — сахна, қуйида — қатор
тўнкалар.

Бу ерда бирон оромгоҳ очишганми?! —

*(Бир томон — девоналар,
бир ён — пари рухсоралар...)*

сахнада атлас кийган Аёллар, чарх уриб ўйнашар,
тўнкаларда ярим яланғоч Эркаклар чайқалиб ўтири-
шар эди.

Унгир (гор) оғзига боргач, Олим адашганини
пайқади. Атлас кийиб, рақсга тушаётганлар — Эркак-
лар, тўнкада ярим яланғоч чайқалиб ўтирганлар, ак-
синча — Аёллар эди!

У, Аёллар танишми, даврада Бахтигул борми?! —
қизиққанича, уч-тўрт қадам олдинга босган эди,
нечундир...

улар ҳуркигандек, гув этиб ўринларидан туриб,
сахнага қараб югуришди. Кейин, —

Эркакларга қушилиб, барчалари
сахна орқасида ғойиб бўлишди.

Олим шуурсиз ҳолатда сахна орқасига йуналди.

Биринчи навбатда, нимқоронғи йўлак, икки то-
монда жойлашган эшикларни кўрди.

Булардан айримлари очик эди.

Дуч келган эшикдан ичкарига кўз ташлади.

Хонани тўлдирган ҳайбатли столлар орқасида
ўтирган юзлаб киши нималарнидир ёзиб-чизиш билан
машғул эди. Олим эслади. Кўндузи сўқмоқ сўнгидаги
узун бино олдида тўпланган, нутқ ирод қилиб, ҳар
хил ёзувли тахталарни кўтариб олган Эркаклар...

Магазин ёнида, йигин пайти у Оромга кузи тушган
ни заҳоти жунаб қолган; одамларга диққат қилмаган
эди! Ҳозир қаради. Бу кишиларнинг купини болалик-
дан шаҳарда — кўча-қуйда, томошахоналарда, турли
идораларда куриб юрган эди. Булардан анча-мунчаси
билан унинг салом-алиғи ҳам йўқ эмасди.

Шу боисдан, Олим остонада туриб, бош силки-
ди.

Лекин хонадагилардан ҳеч ким унга аҳамият бермади.

Олим ноқулайлик сезиб, эшиқдан узоқлашди.

У энди иккинчи очиқ эшикка юзланди.

Бу хонада тирик жон кўринмасди. Аммо хона тула ҳайкаллар, деворларда каттакон тасвирлар!

Олим ичкарига кириб, уларни томоша қила бошлади.

Гардиш ичида илондек буралган Аёл ҳайкали...

Тош кутарган Аёл ҳайкали...

Туп тепаётган Аёл ҳайкали...

Комбайн минган Аёл тасвири...

Машинада пахта тараётган Аёл тасвири...

Кран устида, осмони-фалакдаги қутида утирган Аёл тасвири...

Далада кетмон чопаётган Аёл тасвири...

Ҳайкал ва тасвирлар остида «Озодлик», «Бахт-саодат», «Камолот» деган сузлар ёзиб қўйилган эди!

Олим хонани айланаётиб, шу паллада

ўзи унуга бошлаган ҳолатга қайтди:

уни

вахми, хижолатгами ухшаган

ҳиссиёт!

чулғади!

У йулакка чиқиб, гангиб турган эди, —

чойнак кутарган бир йигит рўпарада пайдо бўлди.

— Э бормисиз, Олим ака?!

Бу миқти (юзи лўппи, кузлари маржон) йигит — Олим бугун эрталаб эслаган, кейин узоқдан бир кўрган — Алпомиш эди!

Олим у билан сўрашиб, қизиқсинди:

— Кечирасиз, Алпомиш-дўстим. Мен тушунмаяпман... Бу ер биз ёшлиқда, талабалик йиллари дарс тайёрлаган уша жар, биз баъзан беркинган уша гор эмасми?!

— Мен яхши билмайман, — деди Алпомиш кузларини пирпиратиб. — Бошлиқлар билишади!

— Бу қаер узи?!

— Идора! — деди Алпомиш.

— Қанақа идора?!

— Тегирмон! — деди Алпомиш яна кузларини пирпиратиб.

— Ие, Алпомиш-дўстим, мен ишлаётганим Тегирмон-ку!

— Йўқ. Сиз ишлаётган Маърифат буйича Бошқарма! Тегирмон бу ер... Чунки, Тегирмонни асосан, Аёллар айлантиради! Сизларда ишлайдиган Аёл куп эмас!

— Бу ерда Аёллар купми?!

— Йўқ. Атиги беш-унта. Улар ҳам айш-ишрат учун... Биз Эркаклар йиғилганмиз! Лекин Аёлларнинг ҳар бир қадамини улчаш бизнинг вазифамизга кирди.

— Сиз хизматчиларданми?!

— Йўқ. Мен Бошлиқнинг ёрдамчисиман! — деди Алпомиш сал упкаланган оҳангда. У кибрланиб, куксини кутарди. — Хуш, сиз бу ерда нима қилиб юрибсиз?!

Олим Алпомишнинг қулидаги чойнак, ён чунтагидан кўриниб турган дафтар-қаламга уйчан тикилиб, бояги атлас кийган Эркаклар-у, ярим ялангоч Аёлларни қидирганча бу ёққа кирганини эслади.

*(Бир томон — девоналар,
бир ён — пари рухсоралар...)*

— Мен ташқарида антиқа Эркак-Аёлларни учратиб, уларнинг изидан келиб қолдим, — деб тушунтирди Алпомишга.

— Уларга ишингиз бормиди?!

— Мен аслида, Бахтигулни қидиряпман!

— Бахтигул?! У ким?! — кўзларини пирпиратди яна Алпомиш.

— Жиноятчи!

— Мен яхши билмайман. Бошлиқлар билишади! — деди Алпомиш. — Лекин сизни Бошлиқ қабулига кўйиб юбора оламан.

— Раҳмат, Алпомиш-дўстим, — деди Олим.

Улар нимқоронги йулак турига қараб юришди.

Очиқ эшикдан катта бир хонага, бу ердан яна бир хонага кириб, навбатдаги эшик олдида тўхташди.

Алпомиш лўппи юзи қизариб, миқти жуссасига ярашган қисиниш, камтарлик билан Олимга тушунтирди:

— Эҳтиёт-шарт, Олим ака. Шошмай, қизишмай гаплашасиз! Мен бошлиқнинг эшикларидан ётган итлариман. У киши озор чекмаслиги керак... — Алпомиш кўзларини пирпиратди. — Тожи Исмоил буюк инсон. Тупори. Самимий! Лекин жоҳил... Баъзан бирдан ваҳший бўлиб кетади!

— Ваҳший?!
— Ҳа. Бирдан йиртқичга айланади! Танаймай қола-
сиз.
— Мен одобни бузмай сузлашаман, — ваъда берди
Олим.

Алпомиш эшикни очиб, Олимни елкасидан туртди
ва унинг изидан дарҳол эшикни беркитди.

27

Олим буни кутмаган эди...

У «Тожи Исмоил» деган исми-шарифни эшитгани-
да бу исми-шариф узига таниш эканлигига эътибор
берган эди, холос. Бошқа ҳеч нарсани ўйламаган эди.

Хонада қоғозга кумилиб утирган зот — ажабо! —
Тожи акага...

шунинг баробарида. Исмоилга ўхшар эди!

Уларнинг иккаласидан Бир Одам «ясалган»дек
эди!

Бу ҳолдан Олим ажабланиб, қотиб қолди.

Тожи Исмоил эса...

— Нега бу ерга келдинг, бола?! Мумкин эмас! —
деб бақирди Тожи акани эслатган товушда. Кейин,
Исмоилни эслатиб, эшилди. — Хода ютганмисан,
оғайни?! Ут, утир! Салом...

— Тожи ака... Исмоил... Мен... мен... — деб
чайналди Олим, энди яқинлашиб, Бошлиқнинг утир-
ган ўрнида узатган қўлини тутганича.

— Гапиравур...

— Иш билан...

— Нима иш?!

— Ҳар хил Эркаклар. Аёллар...

— Бу бизнинг ички ишимиз! Сен аралашма, бола.

Мумкин эмас!

— Мен Бахтигулни қидираётган эдим.

— Қанақа Бахтигул?!

— Жиноятчи!

— Шунақа демайсанми?!

Тожи Исмоил ўйланиб қолгандек булди.

Кейин, стол тортмасидан бир даста сурат чиқариб,
Олимнинг олдига ташлади.

— Қара-чи! Буларнинг орасидамикан?!

Олим қаради.

Назира...

Ҳамида...

Малоҳат...

Зебо...

Хуррият...

У узи таниган Аёллар сурати нега бу одамнинг қулида эканлигига, бир лаҳза бурун ҳис этганидан минг чандон баттар, таажжубланиб, қизиқ ҳолатга тушди.

Назира билан Ҳамида майли... Узоқлашиб кетишган!

Лекин Малоҳат-чи?! Суратга тикилиб, рашки келди. Узоқлашиб кетган билан, бу биргина МАЛОҲАТ-да!

Зебонинг суратини куриб, қисинди. (Қаршингдаги одам Исмоилга ухшайтган бўлса... бехосдан... васияти тўғрисида сурамасмикан?! Бизнинг васият нима бўлди, деб?!)

Хурриятнинг суратидан, айниқса, гашланди. (Сенинг хотининг сурати яна кимларнинг қулида бор экан?! Сабаб?!)

Тожи Исмоил ундан жавоб кутмоқда эди.

— Бу ерда Бахтигул йуқ, — деди Олим.

— Шуларнинг орасида бўлиши керак эди! — паршонланди Тожи Исмоил.

— Мен билмайман... Мен умуман, қандай уйин бораётганига ақлим етмаяпти... Бугун Бахтигул шуларнинг орасида эди. Сурат эмас, бўлган воқеани айтяпман! Мен уларни мана шу жарликда, сув бўйида, кейин, куп қаватли бинода, дераза олдида учратдим. Менинг боғ-ҳовлимда ҳам, кутилмаганда тупланишди. Булар оддий Аёллармиди?! Парилар ёки Алвастиларми?! Сиз менга энг аввал шуни тушунтиринг. Марҳамат...

Тожи Исмоил бехосдан қаҳ-қаҳ отиб кулди.

— Сен, бола, фақат мен бунга қизиқаяпман, деб уйлайсан! Дунё-дунё бўлибдики, Эркаклар бу ҳақда бош қотиришади... Дунёда, улар ким, Аёлми, Пари ёки Алвастими?! — билган бирор Эркак топилса, шахсан мен каламни берардим... Бир нарсани инсон билганида эмас, билмаганида жоҳил булади! Биз Эркаклар, Аёлга хавотирланиб, қўрқиб қараймиз. Асов оддек жилоблаб турмаса... қийин масала!

— Мен бу фикрни қабул қилолмайман, — деб тунгиллади Олим.

— Ёлғон! Бешта Аёл йиғилган жойдан сен ҳам ўпкангни қўлтиқлаб қочгинг келади...

— Мен барибир, муҳаббатни муҳим деб тушунаман!

— Муҳаббат булмаган гап! Девоналик... Эскидан бошланган рисола-тартибга буйсунишга мажбурсан...

— Муҳаббатдан буюк нима бор! Аёлдан гузал! Аёлдан кўркам...

— Сен ўзинг учратган Аёлларнинг барчасини севдим, демоқчимисан?!

— Бахтигулдан ташқари, барчасини... Кимнидир кўпроқ, кимнидир озроқ! Улар ҳам озми, кўпми, мени севишди... Ҳаёт мураккаб экан. Менга ўзим истаган, орзу қилган Буюк Бир Муҳаббат буюрмади. Лекин мен Аёлларни севмасам, дунёда яшамас эдим! Менга берилгани шу! Насиба...

— Демак, сенинг учратганинг Парилар экан! Улар ким, деб нега менинг бошимни қотирасан?! Ўз йулингдан кетавермайсанми?! Мен бошқаман. Бизнингча... Аёл тегирмонни айлантириши керак! Биз Аёлларни улуғлаймиз. Мамлакат ҳам, Салтанат ҳам Аёлларники! Биз уларга эрк бердик. Лекин уларни кузатамиз, эзиб ишлатамиз! Заводдами, даладами... Ҳеч булмаганда, иккита турва кўтариб, кучаларда судралиб юради! Улар уз-узлари билан банд. Бутун йулар очик, деб уйлашади. Биз эса уз йулимиздан уларни бир қадам ҳам четга чиқишга қўймаймиз! Шундай қилмаса, улар бизни ағдариб ташлашади...

— Қисқаси, Мамлакатнинг ҳам, Салтанатнинг ҳам чинакам эгаси сиз экансиз-да! — деб тунгиллади Олим.

— Биз, албатта. Лекин буни Аёллар билмаслиги керак!

— Ҳуш, Аёллардан биров мабодо четга чиқса...

— Четга чиқса, жазо берилади! Мумкин эмас!

Тожи Исмоил уйланиб қолди.

Кейин, тортмаларни тинтиб, яна бир сурат топди.

— Ҳалиги... исми нима эди?!

— Бахтигул!

— Бахтигул?! Бахтигул... Қара-чи! Мана, бумикан?!

Олим қаради.

— Худди ўзи!

— Бу Аёлга жазо берилган эди. Мен унга, айниқса, жазо бермай иложим йўқ эди. Менинг ўз хотиним... У ҳеч кимга буйсунмас эди! Мен уни уриб-

тепиб ҳам, гоҳ оч қолдириб, гоҳ кучага ҳайдаб ҳам буйсундиrolмадим... Қамокдан бушалибдими?!

— Бушаган шекилли...

— Сен, бола, терговчимисан?! Миршабмисан?! Нега бу ерга келдинг?! Нега менинг ишимга аралашясан?! Мумкин эмас! Мумкин эмас!

Олим паришонланиб-анграйди.

Тожи Исмоил — турқи узгариб, —

Йиртқичга айлана бошлаган эди.

Олим Алпомишга берган ваъдасини эслади.

— Мен оддий бир одамман. Тинчланинг! — деди Тожи Исмоилга. — Мен Бахтигулни топиб, шунчаки гаплашмоқчи эдим.

— Нимани гаплашасан?!

— Дунёда баъзан МУҲАББАТ етишмаслиги...

Орага узоқ сукунат чўкди.

Тожи Исмоил қайтиб уз қиёфасига кира бошлади.

— Сен бекор бу ерга келибсан, оғайни! Бахтигул булса, сув буйида ёки кемани эслатган бинода булади. Бошқа жойдан қидириш ортиқча...

У, ён томондаги бир қути устига энгашиб, қандайдир тугмани босди:

— Эргаш! Хув Эргаш...

Олим сергакланди.

Наҳотки, у билан Исмоилнинг оғайниси — Эргаш шу яқин атрофда булса-ю, ана-мана, «Ўзим! Биринчи нусха!» — деб эшикдан кириб келса?!

Йуқ! Ҳеч ким садо бермади.

Тожи Исмоил бошқа тугмани босди.

— Алпомиш! Эргаш қаёқда?!

— Эргаш иш билан шаҳарга кетган...

— Булмаса, сен узинг бу болани сув буйига кузатиб қуй! Адашиб юрмасин...

28

Шошиб-тошиб оқаёган сув ёқалаб, чор атрофга разм солганча, орқага қайтаётган Олим —

Тожи Исмоил унга берган суратлар (Бахтигулнинг ҳам сурати) ҳамон қулида эканлигини — беихтиёр сизди.

Уларни авайлаб чунтагига солиб қуйди.

Аёлларни севмаслик мумкинми?!

(Мумкин эмас! Мумкин эмас!)

Аксинча, Аёлни одам урнида кўрмаслик
(«Хотин ҳам одам!» — деган бачкана бир гап бор-
миди?!) — мусулмончиликдан эмас!

«Биз Аёлларни улуғлаймиз! Мамлакат ҳам, Салтанат ҳам Аёлларники! — дейишга деб,
аслида,

Мамлакатнинг ҳам. Салтанатнинг ҳам ЭГАСИ
унинг ўзи эмиш!

Аёлларни эзиб ишлатар эмиш...»

Олим Тожи Исмоил ҳақида шундай хаёлга борди.

(Дунёда Аёл тарих буйи кўрган Зулм озмиди?!)

Айниқса:

бу ёлгоннинг Тожи Исмоилга нима кераги бор?!

(Бир ёлгонда қирқ ёлгон, дегандек!)

Аёллар-чи?! Уларга керакми?!

(Шоҳнинг қизига?!)

Шу аснода, Олим ҳис этди:

д-а-ҳ-ш-а-т...

У таниган Аёллардан қайси бири —

бахтли?! —

Малоҳатми?!

Зебоми?!

Ҳурриятми?!

Ҳамидами?!

Назирами?!

Бахтигулми?! —

Бутун ҲАЁТ ЮКИ буйнида!

(Тегирмон барибир, айланиши керак!)

Олим Бошлиқнинг (гавдали, чорпахил, қошлари хурпайган... бир Тожи ака, бир Исмоилни эслатган) қиёфаси туғрисида уйлаб, ажабланди. Дунёда шунчалик турқи-таровати ухшаш одамлар ҳам булар экан-да! (Амир Насрулло, Сталин...) Тупроқлари бир жойдан олинганмикан?!

Шунинг баробарида (ажабки!)

Тожи Исмоил қандайдир ЭРКА таассурот қолдирган эди.

ЭРКАКнинг ЭРКАлиги...

Яна, Бахтигулни қидириб кетаётган Олимда унгир (ғор)ни айланиб, бутун кўрганларидан —

ШУНДАЙ қизиқ таассурот қолган эди:

Аёлларда НАЗОКАТ қани?!
Йигитларда ВАЛЛОМАТЛИК қани?!

Кичик, оддий бир воқеа ҳам —
унинг ёдига тушди.

Олим кучада Бегона Бир Аёл билан изма-из бор-
моқда эди.

Куча этагида маст тўрт йигит туришар эди.

Улар Аёлга гап отишди.

— Уят эмасми, йигитлар?! — деди Олим.

Орада бирдан ут чиқди.

Олим тўрт йигитга елғиз ташланди.

Қалтак еганча-эди. Лекин ғолиб келди.

Йигитлардан иккитасини қочирди.

Иккитаси ўзи қочди.

Ушанда Бегона Аёл унинг қўлларини тутиб, бағри-
га босди. Шунчалар миннатдор эдики... Дунёда ҳамон
Аёл шаънини ҳимоя қиладиган ЭРКАКлар борлиги-
га —

ИШОНМАЁТГАНдек эди!

* * *

Тожи акадан нега дарак йўқ?!— у тушунмаётган эди.

Бахтигулни топган тақдирда ҳам, топмаган тақдир-
да ҳам Тожи ака унга хабар бериши керак эди-ку!

(Бог-ҳовлида Аёллар уларни кутишаётган бўлишса
керак!)

Офтоб ботишига яқин қолган эди.

Сув бўйида ҳам, бирон дарахт панасида ҳам Бахти-
гул кўринмайди.

Бахтигул жарда, сув бўйида ёки бинода, дераза ол-
дида эканлигини аниқ, деб ишонсак (эй Худойим-е! У
оддий Аёлми, Пари ёки Алвастими?!)

БУ ЕРда кўринмаётган экан (табиий ҳолки!)

БИНОда, ДЕРАЗА ОЛДИда бўлмайдими?!

То ҳозир барибир топилмайдими?!

Тожи ака «юр бу ёққа» деб чақирмайдими?!

* * *

Олим атрофга аланглаб, шуларни уйлаб бормоқда
эди.

Узоқдан қарс этиб отилган милтиқ товуши эши-
тилди.

Олим, Тожи ака Бахтигулни тутди шекилли, огоҳ-лантириш учун осмонга ўқ отган бўлиши керак, деб уйлади.

У яна, Бахтигулни топиб-тутиб, аллақачон бировлар (миршабми, терговчими!) қулига топшириб, Тожи ака менга буни билдириш учунгина —

ўқ узмаганмикин?! — деган хаёлга ҳам борди.

Энди жарлик устидаги куприкка қараб илдам юрди.

29

Шу пайт

у —

куприк устида узини у ён-бу ёнга ташлаб, югуриб, ниҳоят,

жарликка шунгиганча,

нақ қанот чиқаргандек учиб келаётган

беш-олтита хачирдек итни курди.

Итларнинг важоҳати ҳар қандай одам боласи учун курққулик эди...

(Йуқ, йуқ! Қайт, Буйнок, қайт, Турткуз!..

Ҳой, одам борми? Қайт.

Рауф, сен, бу итларга —

Не ёмонлик қилган эдинг, айт?!)

Тишлари гижирлар,

Кузлари ёнар

Қизили қизилга, оқлари оққа.

Хурпайиб ташланар —

бир узиб олмоққа.

Эҳтиёт бул.

Бу — жоҳил,

қулоғи кесик,

даҳани тешик.

Бу — муттаҳам...)

Кемани эслатган бинода афтидан Аёлларни қуриқлаган итлар, бу ерда нима қилиб юрибди?! — билиб булмасди.

Олимнинг хаёли қочган эди.

Бироқ...

Итлар Олимдан анча нарида тухташди.

Қаттиқ ҳуришди.

Ириллаб-вовуллашди.
Осмонга қараб улишди.
Кейин,
негадир орқага бурилишди ва —
яна қанот чиқаргандек учиб,
жарликдан тепага кутарилишди.
Куприк устида бир-икки айланиб, —
гойиб бўлишди.

* * *

Олим эҳтиётланиб, уларга эргаши.
Жарликни тарк этди.
Куприк устида туриб, атрофга разм солди.
Итларнинг уни учган эди.

* * *

Офтоб қизариб ботмоқда.
Олам қонга белангандек...
Ногаҳон
унинг
кузи тушди:

қайроқ-тош ётқизилган ҳалқа-йўлнинг олис бир
нуқтасида тункага ўхшаган НИМАДИР қорайиб-қиза-
риб ётар эди.

Олим бу НИМА эканлигига қизиқиб, —
шу томонга қараб жилди.
Ҳаш-паш демай, яқинлашди...

* * *

Аввалига...
Айиқми, деб уйлади.
Орада масофа қисқарган сайин...
Бу — одам эканлигини сездди.
Кейин...
Амир Насрулло-ку, деган гап ҳаёлидан кечди.
Ниҳоят...
ерда гужанак бўлиб ётган —
Тожи ака
эди!

Тожи ака — куксида бир доғ, —
 ерда ҳосил бўлган
 қон ҳалқоби ичида ётар эди.
 Биров уни отгани-ю, аллақачон жон таслим қилга-
 ни
 кўриниб турарди.

Тожи акани Бахтигул отганига шубҳа йўқ эди!
 Олим буни дарҳол ҳис этди.
 Лекин...
 Тожи ака Бахтигулни отиши ҳақиқатга яқиндек
 эди.
 Бахтигул бу одамнинг милтиғини қандай қўлга ту-
 ширди-ю, қандай отди?! — ўйлаган билан
 тушуниш ҳам, ишониш ҳам қийин эди!
 (Шу аснода...
 «Хасталиклар, фалокатлардан ўлганларни айтиша-
 ди. Хотинлардан ўлган қанча!» — деган ғалати бир
 гап Олимнинг ёдига тушди.)

У АЁЛЛАР қаршисида ваҳми, хижолатгами
 ўхшаган ҳолатни ҳис этишга урганган эди.
 Ҳозир ҳар қачонгидан минг чандон кўп:
 уни ВАҲМга ўхшаган ҳиссиёт чулғади!
 У — ХИЖОЛАТ чекаётгандек бўлди!

Тожи аканинг ҳаёти, қисмати ҳам
 (Мойрага тегишли воқеа) —
 лаҳза ичида унинг ёдига тушди.

Олим боя Тожи ака билан хайрлашгач...
 Бахтигулга нисбатан узининг адовати йўқлигини
 ўйлаб, «Тожи ака ҳам бу аёлга ҳеч қандай адоват
 билан қарамайди!» — деган қарорга келган эди. Адаш-
 ган экан!

Тўғри, Тожи ака адоват билан қарамаган, балки.
 Аммо... Бахтигул-чи?!

Олим ҳозир беихтиёр
 Амир Насруллонинг Қўқонга сунгги сафари-ю,
 Учинчи Машҳур Муаррих
 ёзган ҳикояни яна эслади.
 Ҳикоя (ёдингизда бўлса) бундай

яқунланган эди:

*«Шунча фатҳу нусрат, шунча дабдаба билан уз юр-
тига қайтган Амир Насруллони оз фурсат утмай, Ке-
нагасбегим қулогига симоб қуйиб ўлдирди!»*

Қуқонни бузиб-ёқиб, Нодирани қатл эттирган шохга бағишлаб *«фатҳу нусрат», «дабдаба»* дейиш унча уринли эмас!

Бундан ташқари, *«оз фурсат утмай»* деган сўзлар галат. Орадан роппа-роса 12 йил ўтган эди!

Бироқ Кенагасбегим (Кенагас эли бегининг қизи. Исми бошқа бўлиши ҳам мумкин!) Амир Насруллони қулогига симоб қуйиб ўлдиргани рост.

Амирнинг аёнлари бу аёлни тириклай арқдаги қудуққа ташлашган.

У (Нодирабегимнинг учини олгани учунми?!) ўз қилган ишига бир оғиз ҳам пушаймонлик билдирмаган...

**«ЭЗГУЛИКдан ЭЗГУЛИК яралади!
ЎВУЗЛИКдан ЎВУЗЛИК тугилади!»**

Оқсоч момолар айтсинлар...

Тарих қайтарилар экан!

(Тегирмондек айланиб!)

Тожи аканинг чекига бу уйин тушишини ким би-
либди?!

Бахтигулни — Кенагасбегим, деёлмаймиз.

Жиноятчи. Хавфли жиноятчи!

Лекин, ҳарҳолда...

Бу ерда бошқа гап!

«Аёл — мамлакатнинг асоси!

Аёлнинг бахти — мамлакатнинг бахти!

Аёлнинг ҳалокати эса,

мамлакатнинг ҳалокатидир!»

Аёллар Мамлақати, Салтанати борми?! Булса,
ЭГАСИ —

уларнинг УЗИ экан!

(Бу Мамлакат, бу Салтанатга:

Амир Насрулло эга бўлолмаган эди...

Сталин эга бўлолмаган...

Тожи Исмоил эга бўлолмади...

Тожи ака... ни куриб турибсиз!

Исмоил?!)

Олим ерда,
Тожи аканинг жасади олдида
гамга ботиб
утирар
эди...

31

Куёш ботган эди.
Қоронги тушар-тушмас, тулин ой кўтарилди.
Атроф-борлиқ сутдек нурга чўмди.
Сўқмоқ томондан гувиллаб, ёввойи ўт-уланларни
хишиллашиб, кутилмаганда миршаблар машинаси келди.

Машинадан тушган миршаблар
жасадни кўздан кечиришди.
Улар Олимдан Бахтигулни суриштириб:
— Бу аёл шу яқин ерда кўрингани йўқми?! — деб
сурашди.

Олим бошини чайқади.
Миршаблар:
— Жиноятчининг қулида милтиқ! Уни тезроқ тути-
шимиз керак! — дейишиб, яна машинага минишган-
ча, жунашди.

* * *

Кейин, «тиббий ёрдам» машинаси келди.
Машинадан негадир...
Малоҳат билан Назира тушишди.
Улар ҳам жасадни кўздан кечиришди.
Ниҳоят, замбилга солиб, машинага ортишди.
Шу орада Малоҳат фақат бир карра —
Олимга маҳзун кўз ташлади:
— Олим акажон... Олим ака!
Бу машина ҳам кетди.
Олим машина ортидан қўлларини олдинга чузиб,
шуурсиз ҳолатда анча ергача борди. Ахийри, тухтади...
У Малоҳатни энди қайтиб ҳеч қачон учратмасли-
гини ҳис этди...

Шаҳаргами, боғ-ҳовлигами?! — қаёққа йул олиши,
нима қилишини билмас эди.

Бугун руй берган воқеаларга тушунмаган, тушун-
маётган эди.

(Жарда, сув буйида булган Аёлларнинг кейин, би-
нода, дераза олдида қуринишлари вақт тақозоси — бу
хаттоки, қонуният! — эди. Аммо қолган воқеалар-
чи?!)

Юраги ғамга тулган, шунинг баробарида,
бум-буш эди!

Унинг энди
хаёлида ҳам...

Нодирабегимни улдирган Амир Насруллони Кена-
гасбегим улдирганидан бошқа ГАП йўқдек эди!

Назарида, дунё ТУГАГАН,
ЯШАШнинг узида МАЪНО
қолмаган эди!

*(«Одамлардаги ёвузлик, ваҳшийлик... тобакай бу
азоб?! — ҚИЁМАТгача давом этадими?!»)*

Дала-даштда шунчаки қаққайиб турган эди, —
Яна миршаблар машинаси қуринди.

Машина галаёнли уммонда юзаётган кемадек,
секин суриниб бормоқда эди.

Олим тикилиб, машина панжараси ортида...
аниқ Бахтигулни кўрди.

— Жиноятчи Бахтигул... Шурлик Бахтигул!

Машина узоқлашди.

Олим шошмай чунтагидаги суратларни чиқариб, —
Бахтигулнинг суратини ажратди.

Ииртиб ташламоқчи бўлди!

Аммо иккиланди...

Бахтигулнинг суратини бошқа суратларга қўшиб,
яна уларни — авайлаб
чунтагига солиб кўйди.

Унинг узи-уздан
кўзлари жикқа ёшга тулган эди.

У қайтиб жарлик устидан ўтган,

қайроқ-тош ётқизилган
ҳалқа-йулга келди.

Қулларини орқасида бириктириб, жувоз тортаётган отдек, гир-гир айлана бошлади.

Орадан қанча вақт утди?! — маълум эмас.

Бир маҳал, изидан кимдир судралаётганини пайқайди.

Тўхтаб, қаради...

Ҳуррият экан!

— Сен нега бу ёққа келдинг?! — деб суради.

— Узим...

— Боғда ҳеч ким қолмадимми?!

— Йўқ.

— Зебо ҳам кетдимми?!

— Кетди.

Олим индамай, яна ҳалқа-йулда бир-икки айланди.

Кейин, яна тўхтади.

Ҳуррият ҳамон судралмоқда эди.

— Сен нега кетмаяпсан?!

— Узим...

— Менга қара... Сен кимсан?! Оддий Аёлми?! Парими?! Ёки, Алвастими?

Ҳуррият бу саволга жавоб бермади.

— Дадаси! Болалар уйда ёлғиз. Кутиб утиришгандир, — деди эзилиб. — Кеч булди. Юринг... — Кейин, қушиб қуйди. — Мен ёмонман. Биламан. Сиз шунинг учун бошқаларни севгансиз! Лекин муҳлат беринг. Тузаламан...

Олим йулга тушишдан булак иложи қолмади.

Аммо йулда кетаётиб, у ҳамон уйламоқда эди:

Бу — оддий Аёлми?! Парими ёки Алвастими?!

1989—1996 йиллар